

Univerzitet u Sarajevu  
Filozofski fakultet  
Odsjek za književnosti naroda BiH

Drama društveno-socijalne orijentacije Isaka Samokovlije  
(drame „Hanka“ i „Plava Jevrejka“)

Završni diplomski rad

Studentica: Aida Bešlagić-Jašarević

Mentorica: prof. dr. Almedina Čengić

Sarajevo, 2018.

Univerzitet u Sarajevu  
Filozofski fakultet  
Odsjek za književnosti naroda BiH

Drama društveno-socijalne orijentacije Isaka Samokovlije  
(drame „Hanka“ i „Plava Jevrejka“)

Završni diplomski rad

Studentica: Aida Bešlagić-Jašarević

Mentorica: prof. dr. Almedina Čengić

Sarajevo, 2018.

## SADRŽAJ

1. Uvod .....	3
2. Značaj Samokovlijinog spisateljskog stvaralaštva u razvoju bosanskohercegovačke drame 5	
3. Pozicija Jevreja na prostorima Balkana između dva svjetska rata .....	7
4. Vrijednost jevrejske književne tradicije u BiH .....	8
5. Bosanski pisac Isak Samokovlija .....	8
5.1. Goražde – Fojnica – Sarajevo .....	9
6. Čehov, Kafka, Singer – Samokovlija .....	11
7. Dramsko stvaranje .....	14
7.1. „Hanka“ – pripovijetka, drama, film .....	17
7.2. Dramatizacija „Hanke“ .....	18
7.3. „Hanka“ i druge drame tog perioda .....	20
7.3.1. „Hanka“ – filmsko ostvarenje .....	21
7.3.2. „Plava Jevrejka“ – polemike .....	22
7.3.3. Samokovlija kao komediograf – „Fuzija“, „On je lud“ .....	24
8. Svijet u Samokovlijinoj literaturi .....	25
9. Motivi u Samokovlijinom djelu .....	26
10. Samokovlijin specifični stil u književnom stvaranju .....	30
11. Zaključak .....	36
Literatura .....	37

## 1. Uvod

U ovom radu proučavat će se drama društveno-socijalne orijentacije u djelima „Hanka“ i „Plava Jevrejka“ Isaka Samokovlije. Samokovlija se u književnosti pojavio 30-ih godina prošlog vijeka, obrađujući teme iz života Jevreja u okviru bosanskohercegovačkog društva, tradicije i kulture. Prošlost i sadašnjost ispreplitale su se u životima njegovih junaka, zajedno s njihovim običajima. Vrijednost književnog stvaralaštva ovog pisca leži u prikazivanju života jevrejske zajednice, ali i u traganju za jednim izgubljenim vremenom i ljudima koji su nestajali s njim.

Dramsko stvaralaštvo Isaka Samokovlije veoma je važno za cjelokupni razvoj bosanskohercegovačke drame. Njegove drame, koje su se pojavile početkom 20. vijeka, tretiraju problematiku mikrosredine naspram globalnih promjena u svijetu koje ju determiniraju. Samokovlija u dramskom uobličanju slika specifičnu višenacionalnu strukturu Bosne i Hercegovine, njenu populacijsku, društvenu, političku i tradicijsku raznolikost. Njegove drame sazrijevaju kao specifičan oblik umjetničkog izražavanja, što potvrđuje da drama kao žanr postepeno dobiva svoje mjesto u sveukupnom književnom stvaralaštvu Bosne i Hercegovine.

Godinama je zbog ljekarske profesije Samokovlija izbliza posmatrao neobična i svakodnevna dešavanja u ljudskom životu i skupljao nevjerovatno iskustvo. Spoznao je ljudsku ranjivost i osjetljivost, strah pred stvarnošću, paniku pred budućnošću. Svjedočio je ljudskoj pohlepi i gramzivosti, ali i dobroti i rasipništvu. Shvatio je da su svi ljudski postupci usmjereni ka doživljavanju sreće.

Samokovlija je u bosanskohercegovačku, a s njom i jugoslovensku književnost, uveo jednu novu, mada starosjedilačku i prije svega neobrađenu sredinu bez koje bi slika naše stvarnosti i dalje ostala nepotpuna – uveo je naše Jevreje, čiji je potukački život kroz duge vijekove i prostrane kontinente, kroz raznorodne sredine i mnogostrane uticaje, vremenom formirao posebnu, jevrejsku dušu. Tu osobenu sredinu i njenu dušu mogao je da dā samo pjesnik koji je i sam ponikao iz nje. To je učinio naš pisac. I na svu sreću!... Njegovo pripovjedačko djelo – pored umjetničke – ima sad već i istorijsko-sociološku dokumentarnu vrijednost.

Predmet istraživanja ovog rada jesu dramski postupci povezani s pripovjednom prozom Isaka Samokovlije. Drame „Hanka“ i „Plava Jevrejka“ prvenstveno su objavljene kao pripovijetke, ali u njihovim radnjama bili su naglašeni dramski elementi, koji su poslužili za kreiranje dramskog djela. Analizirat će se motivi i teme obrađene u ovim dramama, s posebnim osvrtom na motiv u „Hanki“, gdje pisac prepoznaje specifikum romske tradicije koja se poistovjećuje s egzodusom Jevreja.

Cilj je pokazati da je književno stvaralaštvo Isaka Samokovlije označilo ulazak u neistraženi prostor jevrejske sefardske zajednice u Bosni i Hercegovini i istinski početak moderne jevrejske književnosti na srpskohrvatskom jeziku.

## 2. Značaj Samokovlijinog spisateljskog stvaralaštva u razvoju bosanskohercegovačke drame

Isak Samokovlija se u književnosti javio prije dvadeset godina – u „Srpskom književnom glasniku“ 1927. godine, pripovijetkom „Rafina avlija“ – kao zreo čovjek i talenat. Od dramskih radova prikazane su mu prvi put u Sarajevskom narodnom pozorištu, osim „Hanke“ (1931), još tri drame: „Plava Jevrejka“, drama u četiri čina s prologom (1932), „On je lud“, komedija u tri čina (1935), „Fuzija“, groteska u tri čina (1939).

U svojim djelima pisao je o Jevrejima, njihovom životu, prilagođavanju mjestu u koje su došli, ali i čuvanju tradicije i kulture koju su donijeli sa sobom.

U pripovijetkama i dramama prikazivao je Bosnu i Hercegovinu u svoj njenoj zamršenoj i ponekad mučnoj realnosti, nezdravih ekonomskih i društvenih odnosa, zemlju ukrštavanja i čudnog srastanja Istoka i Zapada, dvaju kultura i nekoliko konfesija.

S razvijenim umjetničkim osjećanjem, sa sigurnošću izgrađenog pisca, Samokovlija znalački i s ljubavlju prilazi ljudima, uglavnom neprosvijećenim, bezdušno eksploatisanim, bezimenim stradalnicima, sitnim zanatlijama, nosačima, *Jevrejima bez novca*. Unutarnju dramu tih likova on prikazuje kao kosmos individue. Njegov umjetnički doživljaj iskazan je iskreno i jednostavno, potpuno nenametljivo. Odatle se kod njega kristalizira klasični mir i pitomost čovjeka. Realizam svog kazivanja, koji proizilazi iz posmatranja suprotstavljenih odnosa u ljudskom društvu, on postiže majstorski datim detaljima, zapažanjima koja ne preslikava nego ih umjetnički pretače u tople simbole što pomažu da se život bolje sagleda i osjeti.

Zbivanja u Samokovlijinom naraciji teku mirno i prirodno, kao što se dešava i u životu. Čitaočevu pažnju privlači i drži konzistentnom fabulom, tečnim i živim narativom, logičkim razvijanjem događaja, duhovitom komparacijom i zanimljivim i jasnim jezičkim izrazom. Njegova riječ je realna i konkretna, živa, fraza je rječita, metafora pogođena, pejzaž je jasan, živih, svježih boja.

Isak Samokovlija nije napisao puno, *ali je količinu ne nadoknadio, nego ju je i za tri koplja prebacio* – vrijednošću koja ga je svrstala među reprezentante savremene jugoslovenske književnosti.

„Razumljivo je da se o Samokovlijinim dramama najprije pisalo nakon njihovog premijernog postavljanja na sarajevskoj pozornici ('Hanka', 10. oktobra 1931, 'Plava Jevrejka', 26. novembra 1932, 'On je lud', 19. januara 1935. i 'Fuzija', 6. novembra 1937. godine). Najčešću pažnju pozorišnih kritičara izazvali su siže i miljei njegovih drama, ponekad i više nego njihove stvarne dramske oznake. Različita tumačenja tih tematskih elemenata, u nekim slučajevima izazvala su i kratke, ali oštre polemike, ponekad je u njima učestvovao i sam pisac, kao branilac svojih djela.“<sup>1</sup>

Književno stvaralaštvo Isaka Samokovlije označilo je novi ulazak u neistraženi prostor jevrejske sefardske zajednice u Bosni i Hercegovini i istinski početak moderne jevrejske književnosti na srpskohrvatskom jeziku.

„Ta književnost jednako pripada i opštoj tradiciji jevrejske duhovne kulture, pripovedačkom nasleđu srpskohrvatskoga jezika i zavičajnoj književnosti onoga tla na kome se rodila i sa kojom se pomešala stapajući se sa svojom okolinom u jedan jedinstveni organizam, u pravo diferencirano jedinstvo duhovnih, stilskih i kulturnih tekovina tradicionalne i moderne književnosti.“<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Književni časopis *Izraz* (1989), knjiga LXV/god. XXXIII/br. 1-2, Svjetlost, Sarajevo, str. 45.

<sup>2</sup> Palavestra, Predrag (1986), „Mala kutija Isaka Samokovlije“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 71-75.

### 3. Pozicija Jevreja na prostorima Balkana između dva svjetska rata

Jevreji su se u BiH, koja je tada bila u sastavu Osmanskog Carstva, pojavili nakon progona iz Španije, krajem 15. vijeka. O njihovom prisustvu na ovim prostorima svjedoče kulturna i materijalna dobra, sinagoga u Sarajevu, kao i jevrejska groblja u Sarajevu, Tuzli i Bihaću, koja su danas pretvorena u historijske spomenike.

Njihov društveni položaj u Bosni nije se u osnovi razlikovao od položaja ostale raje, tj. nemuslimana; on je bio utoliko teži što su ovi bili malobrojni, izolovani tuđinci, bez krvne, vjerske i jezičke veze s ostalom rajom. Da bi se održali u takvim uslovima, ovi odbjegli Jevreji morali su da se snalaze bolje i teže nego što su to morali kršćani.

„Sabijeni u vrstu geta, tzv. 'Veliku avliju', opkoljeni predrasudama i praznovericama svojih sugrađana svih ostalih vera, pritiskani i eksploatisani od vladajuće osmanlijske kaste, oni su se po nuždi i po nagonu samoodbrane zatvarali u sebe i iza svojih sopstvenih jevrejskih i španskih tradicionalnih verovanja i predrasuda, kao iza bedema. Kulturna dobra koja su doneli iz svoje stare domovine Španije s vremenom su tamnela i čilela, ali oni su ih, u nepovoljnim uslovima, sa retkom ljubavi negovali i u dobroj meri očuvali sve do najnovijih vremena...

Iza nerazumljivih hebrejskih slova, kao iza tanke ali od svakog zida tvrđe zavesa, sakrivao se verski deo njihovog života, koji su oni održavali kroz vekove. Druga takva zavesa bio je njihov španski jezik. Za više od četiri veka oni su čuvali i pazili taj materinski-maćihinski jezik, iako nisu mogli da ga razvijaju ni da ga sačuvaju da se ne okameni i ne iskvari. Na njemu su pevali svadbene i ljubavne pesme i romanse iz rodne Andaluzije, njime se služili u intimnom i poslovnom životu.

Ta dva daleka, strana pisma i jezika bili su za njih kao dve šifre u dugom i teškom ratu njihovog života.

Ali ta zajednica se, naravno, nije mogla oteti ni uticaju onih sa kojima je vekovima živela zajedno. Zajednički život i potrebu svakodnevnog obhoda donosili su neizbežnu infiltraciju slovenskih i turskih jezičkih i običajnih elemenata naših Sefarda.

Jer ako su se u sinagozi služili hebrejskim, a u kući španskim jezikom, oni su bili prisiljeni da sa narodom govore 'bosanski', a sa predstavnicima vlasti turski. Sve je to od njih život tražio. Pridošlice i drugačiji od nas, oni su postali jedno sa nama...



Sa novim vremenima srpskohrvatska pismenost razvija se i među Sefardima kao i među ostalim stanovništvom Bosne i Hercegovine. Oni su dali niz znanstvenih, naučnih radnika i umetnika. Svakako da prvo mesto među njima zauzima harmonični i dubokoumni čovečni Isak Samokovlija, jedan od najboljih pisaca što ih je Bosna i Hercegovina našoj književnosti dala.“<sup>3</sup>

#### 4. Vrijednost jevrejske književne tradicije u BiH

Samokovlija nije jedini predstavnik jevrejske književnosti postratnog razdoblja. Kada govorimo o jevrejskoj kulturi, moramo spomenuti i druge književne stvaraoce i stvarateljice, kao što su Kalmi Baruh sa svojim esejima, među kojima se posebno ističe esej „Španske romanse bosanskih Jevreja“, zatim Laura Papo Bohoreta s knjigom „Sefardska žena u Bosni“, Vita Kajon.

#### 5. Bosanski pisac Isak Samokovlija

„Karakteristično je za Isaka Samokovliju da je vrijednost njegovog književnog djela brzo prepoznata. Ivo Andrić ga naziva jednim od najboljih pisaca koje je Bosna i Hercegovina dala, a Meša Selimović veli kako je Samokovlija, izuzmemo li Andrića, najbolji bosanski pripovjedač poslije Kočića. Malo kojem piscu ovaj atribut bosanski stoji tako dobro kao Isaku Samokovliji. Gotovo svi značajniji bosanskohercegovački pisci u današnjim su školskim programima najčešće obrađeni tek kao pisci pojedinih nacionalnih književnosti, s tim što se oko posjedovanja nekih (obično onih najpoznatijih) vodi i svojevrsan specijalni rat. Samokovlija, međutim, čak i u takvim komentarima može biti jedino bosanski pisac, a Bosna se takvim piscem stvarno može ponositi.

Najbolje njegove priče (poput, recimo, 'Mirjamine kose') izvrsne su i relevantne i u svjetskom kontekstu. 'Nosac Samuel' je zbirka ponajboljih Samokovlijinih priča, sažet izbor iz njegovog djela koje je kao svetao i neprolazan trag iza sebe ostavio ovaj pisac, harmonični i duboko čovečni (riječ i su Andrićeve) Isak Samokovlija.“<sup>4</sup>

---

<sup>3</sup>Andrić, Ivo (1955), „Isak Samokovlija“, u: *Život*, mjesečni časopis za književnost i kulturu, sveska 3, god. IV, knj. VI, Sarajevo, str. 97-98.

<sup>4</sup> Bazdulj, Muharem, *Nezavisni magazin BH DANI*, 14. 01. 2005, broj 396, preuzeto sa: [www.bhdani.com](http://www.bhdani.com).

Većina pripovjedača unosila je vlastiti svijet u svoje priče, i ta autentičnost života određivala je prirodu tih priča. Upravo je Ivo Andrić za Samokovliju rekao: "Taj pisac jevrejskog porekla u prvom redu je bio slikar bosanskih Jevreja sefarda i njihovih naravi." Karakteristično je da je Andrić, predstavljajući Samokovliju slovenačkim čitaocima, u predgovoru za slovenačko izdanje njegovih pripovjedaka (Ljubljana, 1955) manje govorio o Samokovlijinom književnom djelu („jasnom, jednostavnom, i živom, i lepom u svojoj jednostavnosti“), a mnogo više o „sredini iz koje je ponikao“ i koja se „u njegovom delu sačuvala sa svim svojim osobinama“. Time je Andrić podvukao činjenicu da je svijet Samokovlijinih pripovjedaka zapravo sazdan od realnosti jednog povijesno autentičnog, stvarnog svijeta: "života bosanskih Jevreja Sefarda", i da se „ne može razumjeti, a da se ne poznaje sam taj stvarni svijet."<sup>5</sup>

U svojevrsnom predgovoru za slovenačko izdanje izabranih priča Isaka Samokovlije, Ivo Andrić je, između ostalog, kazao: "Srećna je okolnost (okolnost koja pokazuje važnost i značaj umetnosti, u ovom slučaju književnosti) da je sefardska zajednica Bosne i Hercegovine dala našoj književnosti jednog pisca od vrednosti i tako se u njegovom delu sačuvala sa svim svojim bitnim osobinama." <sup>6</sup>

Ovaj autor jedan je od malog broja bosanskih Jevreja koji su preživjeli nezapamćenu kataklizmu holokausta, a njegove priče su najljepši, najtačniji i najtrajniji umjetnički dokument o životu bosanskih Sefarda, tē – kako reče Andrić u istom tekstu – krvnički uništene zajednice. U njegovim pričama naglašen je osjećaj gorčine, sličan onom što izbija s nekih Kišovih stranica, zbog činjenice da one govore o jednom izgubljenom svijetu i iščezloj kulturi, *svijetu izbrisanom s lica zemlje poput Atlantide*. U književno stvaralaštvo BiH Samokovlija je unio jevrejsku tematiku, tužnu sefardsku baladu i specifičan duh jevrejstva koji, bez obzira na to gdje se nalazio, živi i obnavlja se, određen svojom vjerom, tradicijom i mitologijom.

### 5.1. Goražde – Fojnica – Sarajevo

Isak Samokovlija rođen je trećeg decembra 1889. godine u Goraždu. Odrastanje na obalama Drine snažno ga je obilježilo. U tekstu „Sunce nad Drinom“ on ovu rijeku opisuje kao divnu i plahovitu, prisjeća se njene čarobno zelene boje pune sunca, te veli: „Drina je za me jedan od najdubljih doživljaja. Zanosila me je kao neko živo, božanstveno biće.“

---

<sup>5</sup> Samokovlija, Isak (2000), *Pripovijetke*, Sarajevo Publishing, str.5.

<sup>6</sup> Isto, str. 290.

Odrastanje u istočnobosanskoj varošici prekinuto je odlaskom na školovanje u Sarajevo. Kao i književnik Ivo Andrić, završio je sarajevsku Prvu gimnaziju. U tekstu „Letnji dan“ Ivo Andrić će se nakon Samokovlijine smrti prisjetiti jednog njihovog susreta u velikom sarajevskom parku.

Nakon gimnazijske mature Samokovlija odlazi u Beč studirati medicinu. Po završetku fakulteta najprije radi kao liječnik u rodnom gradu, a nekoliko godina kasnije seli se u Fojnicu. Od 1925. godine živi i radi u Sarajevu. Dvije godine kasnije objavio je svoju prvu priču u časopisu „Jevrejski život“, a njegova knjiga pod naslovom „Od proljeća do proljeća“ objavljena je u Sarajevu 1929. godine.

U narednih dvanaest godina Samokovlija radi kao liječnik i piše: osim priča (u Beogradu će mu 1936. godine izaći nova zbirka) i drame, od kojih je najpoznatija „Hanka“. A onda dolaze rat i holokaust.

Ratni period proveo je u logoru na Alipašinom Mostu. Uspio je preživjeti rat, kao i njegova djeca. Jednu poslijeratnu priču posvetio je svojoj pokojnoj majci Sari, a u toj posveti – za koju je Meša Selimović rekao da je najgorča za koju zna – Isak Samokovlija je rekao da je sretan što mu je mati umrla prije rata.

Poslije rata objavio je još nekoliko knjiga, od kojih je najpoznatija ona iz 1946. godine – „Nosac Samuel“. Sve do smrti, 15. 1. 1955. godine, Samokovlija je radio kao urednik u izdavačkoj kući „Svjetlost“. Sahranjen je na starom sarajevskom jevrejskom groblju.

## 6. Samokovlija - Čehov, Kafka, Singer

Isak Samokovlija spada u skupinu svjetskih pisaca koji su bili i ljekari. Ne samo zbog te biografske podudarnosti, Samokovlija se može usporediti s Antonom Pavlovičem Čehovom.<sup>7</sup> I Čehov i Samokovlija su maestralni pripovjedači, obojica se služe jednostavnim individualnim pristupom u kreiranju umjetničkog djela. Način slikanja malih ljudi, saosjećanje s njihovom sudbinom ono je što povezuje ovu dvojicu autora.

„Vremena nisam imao mnogo, jer sam bio zauzet kao ljekar. Radio sam u ambulanti i poslije podne vodio privatnu ordinaciju. Zato sam uglavnom najviše pisao noću. Kad bih završio medicinske poslove, bacio bih se na književnost. A to je za mene bilo najveće uživanje. Volio sam da pišem i volio sam stvari koje pišem, doživljavao ih. Ali držao sam ih suviše dugo u ladici i nije mi bilo stalo da ih štampam. Ja sam imao teme, imao sam ljude, pa sam htio da dam te ljude, da kažem nešto o njima u pripovijetci.' Protagonisti Čehovljevih i Samokovlijinih priča djeluju živo i ogoljeno poput ljudi u ljekarskoj ordinaciji, a pisac im prilazi sa simpatijom i razumijevanjem poput dobrog liječnika. (Čak im je i žanrovska ljubav spram priče i drame zajednička: ni Samokovlija ni Čehov nisu bili zainteresirani za poeziju ili roman.)“<sup>8</sup>

Isak Samokovlija u svom književnom opusu opisuje život običnih ljudi koji su živjeli u Goraždu i Sarajevu, koji će ga pratiti od mladosti do smrti u njegovim djelima. Do pojave ovog pisca gotovo sva jevrejska književnost pisana je na ladino jeziku (judeošpanski, u Izraelu i kod nas poznat kao ladino jezik, jezik sefardskih Jevreja iz Španije). Zbog ovoga je njegovo stvaralaštvo još važnije, jer je široj društvenoj zajednici predstavio život Jevreja u Sarajevu i BiH na poznatom jeziku. On je bio pisac koji je teme za svoje priče nalazio u životnim situacijama kojima je i sam često bio svjedok ili u kojima je sudjelovao. Preoblikovao ih je u književnoumjetničke tekstove koji i danas svjedoče o jednom vremenu i načinu života.

---

<sup>7</sup> Anton Pavlovič Čehov (Taganrog 29. 1. 1860 – Badenweiler, 15. 7. 1904), ruski književnik. Školovao se u Taganrogu, Moskvi. Upisuje studij medicine, ali nikada nije diplomirao. Putovanja su u Čehovljevom životu konstanta. Nazivaju ga začetnikom psihološkog realizma. U njegovim dramama ne postoji tipičan dramski sukob, već sve što se događa proizilazi iz psihološkog stanja, osjećaja i unutarnjih sukoba likova. U Čehovljevim drama su vrlo detaljno ispisane didaskalije, te opisana mjesta radnje, što doprinosi općem razumijevanju likova i njihovih psiholoških stanja. Drame: *Tuga* (1896), *Galeb* (1896), *Višnjik* (1903), *Ujka Vanja* (1897), *Tri sestre* (1900), *Stepa*, *Slučaj iz prakse*, *činovnikova smrt*; zbirke priča: *Melpomenine bajke* (1884), *Šarene priče* (1886), *U pomračini* (1887).

<sup>8</sup> Bazdulj, Muharem, *Nezavisni magazin BH DANI*, 14. 01. 2005, broj 396, preuzeto sa: [www.bhdani.com](http://www.bhdani.com).

Godinama je ovaj pisac zbog svoje ljekarske profesije iz blizine posmatrao neobična i svakodnevna dešavanja u ljudskom životu, i skupljao nevjerovatno iskustvo. Spoznao je ljudsku ranjivost i osjetljivost, strah pred stvarnošću, paniku pred budućnošću. Svjedočio je ljudskoj pohlepi i gramzivosti, ali i dobroti i rasipništvu. Shvatio je da su svi ljudski postupci usmjereni ka doživljavanju sreće.

Pozorištu je pristupao na dva načina – pisao je drame i objavljivao osvrte na neke pozorišne predstave u Sarajevu, kao što je „Bog osvete“ jevrejskog pisca Šaloma Aša, u čijoj je glavnoj ulozi nastupio Josip Papić (premijera je održana 28. maja 1926. godine). Isak Samokovlija je najavio premijeru ove drame rekavši:

„Mi ćemo se te večeri da zadubimo u život jedan čudan, složen, neobičan i redak. Gospodin će nas Papić da vodi u dušu jednog čovjeka, kojeg nam je pjesnik dao da bi nam predstavio misterij života jasno i izrazito. Svi su životi misteriji. Šta bi bilo drugo? Nosimo vijekove u sebi, vezani smo za prošlost daleku i sežemo u budućnost vijekova novih. Život je jedno raspeće, a nad njim bdije Bog osvete.“<sup>9</sup>

Isak Samokovlija pisao je poeziju, članke, pripovijetke, drame, i na taj način svoj opus proširio na različite sfere ljudskog života.

„Svodeći ovaj pogled na ukupno književno stvaralaštvo Isaka Samokovlije, treba ponoviti da se njegov stvaralački opus sastoji od više, i po obimu i po kvaliteti, nejednakih oblika: poezija, članci, pripovijetke i drame... Bavljenje različitim književnim formama uslovljeno je najviše njegovim preokupacijama, a donekle i određenim prilikama i potrebama sredine u kojoj je živio. To se naročito može reći za njegove esejističke tekstove, čija sadržina je i raznovrsna i zanimljiva, a zatim i za drame, koje su djelimično bile i odziv na traženje pozorišne publike i uprave.“<sup>10</sup>

Njegova sličnost u kazivanju povezuje se i s djelima Franca Kafke,<sup>11</sup> Singera...<sup>12</sup>

---

<sup>9</sup> Maksimović, Vojislav (1989), „Pogled na stvaralaštvo Isaka Samokovlije“, u: *Izraz*, časopis za književnu i umjetničku kritiku, januar – februar 1989. godine, knjiga LXV/god. XXXIII/br. 1-2, Svjetlost, Sarajevo.

<sup>10</sup> Isto.

<sup>11</sup> Franc Kafka (Prag, 3. 7. 1883 – 3. 6. 1924, Beč), češki pisac židovskog porijekla, kojeg kritika danas smatra jednim od najvećih autora 20. vijeka. Stilom pisanja Kafka je pripadao avangardi, pravcu iz srednje faze modernizma, ali je svojim djelovanjem uveliko utjecao na brojne stilove kasnog modernizma, uključujući i egzistencijalizam. Njegova najznačajnija djela, pripovijetka *Preobražaj* te romani *Proces* i *Dvorac* prepuni su tematike koja predstavlja arhetipove alijenacije, psihofizičke brutalnosti, sukoba na relaciji roditelji-djeca, likova na zastrašujućim putovanjima i mističnih transformacija.

„Kada bi uistinu bio pisac prave nadistorijske i univerzalne drame ljudske egzistencije, Samokovlija bi svakako bio u nešto bližem odnosu sa onim arhetipom jevrejstva kako ga je dao Franc Kafka u svojoj apokaliptičkoj viziji teskobe, straha, otuđenja, bezizlaza, apsurdna i kosmičke jeze. On je, kao jevrejski pisac, zato bliži Singeru, koji je takođe – mada sa nešto modernijim senzibilitetom i u drukčijem hronotipu – izrazio sličnu mikrokosmičku dramu jednog isto tako zatvorenog svijeta što je na isti način bio određen jevrejskom svešću: da svaka ljudska patnja mora imati neko značenje i neki unutrašnji dublji smisao. Ta svest i kod Samokovlije i kod Singera počiva na tradiciji koja je ugrađena u temelje jevrejske religioznosti i jevrejskog mita o čvrstini i moralu vjere. Obrazac tog zatvorenog, paćeničkog sveta stradalnika, o kakvom govore Samokovlija i Singer, nalazi se u biblijskoj priči o pravednom Jovu koji neće da se odrekne vere i nezasluženu patnju i okrutna iskušenja vidi kao iskupljenje iz kojeg će izaći čist, jak, postojan i svetao. U priči o Jovu nalazi se jedan od ključeva jevrejstva, ključ za 'jevrejsku dušu' Isaka Samokovlije i za njegovu malu kutiju u našoj modernoj književnosti. Tu je, takođe, bitna razlika koja razdvaja ova dva inače srodna pisca: dok je Singer svoj svet gradio i izgradio na jednom 'umirućem' jeziku (na jidišu), Samokovlija je sa svojom jevrejskom dušom ušao u strukturu jednog drugog jezika, sa kojim se njegov svet srodio i poistovetio, prihvativši ga kao svoj maternji jezik.“<sup>13</sup>

---

<sup>12</sup> Isaac Bashevis Singer (Leoncin, Poljska, 14. 7. 1904 – Surfside, 24. 7. 1991), američki književnik jidiškog izraza. Pisao je na jidišu, ali su mu djela uglavnom prvo objavljivana u engleskim prevodima koje je lično nadzirao. Najčešće je opisivao svijet poljskih Židova od 17. vijeka do Drugog svjetskog rata (ali i židovskih emigranata u savremenom New Yorku), suptilno analizirajući slabosti ljudske naravi kroz prikaz likova suočenih s iskušenjima žudnje, moći, praznovjerja, zla i opsesija. Majstorski je kombinovao različite vremenske razine, ironiju i grotesku, u fabule inkorporirao motive iz židovske mitologije, folkloru i mistike (*Kabala*) te preplitao naturalističke detalje s lirskim vizijama iskupljujuće moći mistične zbilje. Pisao je i opsežnije romane, hronike slomova tradicionalnih židovskih obitelji pod pritiskom asimilacije i sekularizma. Djela: "U sudištu moga oca" – 1950, "Sotona u Goraju" – 1955, "Moskatovi", 1950, "Dvorac", 1967, "Imanje", 1970, "Gimpel Luda" – 1957, "Lublinski čarobnjak" – 1960, "Spinoza s tržnice", 1961, "Rob", 1962, "Neprijatelji: priča o ljubavi", 1972. godine. Nobelovu nagradu za književnost dobio je 1978. godine.

<sup>13</sup> Palavestra, Predrag (1986), „Mala kutija Isaka Samokovlije“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 71-75.

## 7. Dramsko stvaranje

Isak Samokovlija je 1927. godine u „Srpskom književnom glasniku“, objavio pripovijetku „Rafina avlija“ kojom je započeo svoje umjetničko stvaranje. Od dramskih radova prikazani su mu prvi put u Sarajevskom narodnom pozorištu „Hanka“, drama u tri čina (1931), „Plava Jevrejka“, drama u četiri čina s prologom (1932), „On je lud“, komedija u tri čina (1935), „Fuzija“, groteska u tri čina (1939). Na sarajevskoj dramskoj pozornici predstavio se svojim dvjema dramama: „Hanka“ i „Plava Jevrejka“. Pozorišni kritičari, Samokovlijini savremenici, smatraju da nisu imale svoje prave dramske sažetosti. Smatrali su da: “Pripovedač s lepom maštom, dobar slikar sredine, Samokovlija je u svojim prvim dramama i scene dramski postavljao, žurio se da u njima sve kaže i objasni.“<sup>14</sup>

Pisao je o sarajevskim Jevrejima, i to uglavnom sitnim zanatlijama, bakalinima, poslužiteljima. U galeriji likova pojavljivao se i poneki bogataš, ali uglavnom kroz postupke prema sirotinji. Tmurnim i tužnim bojama oslikane su situacije u kojima se nalaze Samokovlijini likovi. U svom prikazu o Samokovliji, R. Ratković piše:

„Čak je i sreća kod njega nekako plašljiva, brižna, i radosti su nekako neobične, iako duboko ljudske. 'Treba da znate da su radosti rasijane svuda po zemlji kao kamenje.' Ali umetnička ostvarenja nisu uslovljena ni pesimizmom ni optimizmom. (Pojmovi pesimizam i optimizam su proizvoljne misaone konstrukcije. Pravi stvaralac i tobože pravi pesimista jedan drugog isključuju.). Uostalom Samokovlija nije ovde pesimista. On gleda jevrejsku sirotinju onakvu kakva ona jeste, i u njenoj široj sredini onakvoj kakva je. On se s njom saživljavao, sa njom saosećao, i nije hteo da je izneverava, da joj podvaljuje, da na njenom jadu i čemeru gaji veštačko cveće. Ali, i to vrlo važno, Samokovlija je svestan uzroka tog nevolji sirotinje. On ne pokazuje prstom na sredstva koja tu boljku odstranjuju. Društvena istina probija se iz samog njegovog dela. Njegova lica se ne bune, jer ne postoje objektivni uslovi za njihovo osveščivanje, niti za mogućnost protesta. Ali, ona tako isto, ne nalaze rešenja ni u čemu drugom, čak ni onda kad 'padnu u pobožnost'. Sirotinja u ovim pripovetkama je umorna 'kao mnogi koji se bore za trenutak sreće u životu, a sreća im se izmiče sve dalje.' To 'izmicanje sreće' nije fatalističko, nije prokletstvo predaka, ispaštanje njihovih grehova, niti je 'božja kazna'. Ona je, prosto naprosto, sirotinja; počinje u njoj i od nje, i u njoj nalazi svoj kraj.“<sup>15</sup>

---

<sup>14</sup> Kršić, Jovan, „Isak Samokovlija pred problemom komedije“, u: *Pozorišni pregled*, str. 53.

<sup>15</sup> Ratković, R. (1953), „Priča o radosti“, u: *Izabrane pripovetke Isaka Samokovlije*, Mladost, Zagreb.

Različito su ocjenjivana dramska ostvarenja Isaka Samokovlije, tako da se današnji književni historičar nalazi između dvije već stvorene krajnosti – između pohvala, na jednoj, i kuđenja, na drugoj strani. Prije nego što se o tim oprečnim sudovima nešto više kaže, treba napomenuti da je Samokovlija pisao drame u sredini koja nije imala jaču pozorišnu i dramsku tradiciju, ni pravu teatarsku publiku, pa ni istinsko razumijevanje za tu vrstu književnog rada. To je, svakako, uticalo ne samo na prihvatanje njegovih drama, nego i na intenzitet dramskog stvaranja, kome se on, uprkos svim tim preprekama, jedno vrijeme istinski predavao, kao jakoj preokupaciji.

Prave izvore za svoje drame nalazio je u svojim pripovijetkama („Hanka“, „Plava Jevrejka“). Mijenjanje literarnih formi izazvalo je niz dilema i poteškoća, koje je on savladavao s manje ili više uspjeha. Dramе Isaka Samokovlije znatno su slabije od umjetničkih vrhunaca u njegovim pripovijetkama. Književna kritika nije se ozbiljnije bavila kompariranjem Samokovlijinih drama i pripovijetki, koje su zasnovane na istom sižeu.

Kritičari Samokovlijinih drama („Hanke“ na primjer) su u njima nalazili prevagu pripovjedačkih elemenata, što je znatno umanjilo dramske efekte. U kritičkim tekstovima, kao što je osvrst Dušana Đurovića, pokušalo je da se odgovori na pitanje kakve je efekte postigao Samokovlija dramatiizacijom ove svoje pripovijetke. Odgovor je bio dosta uprošćen. Naslage pripovjednih elemenata u Samokovlijinim dramama kritičari su vidjeli u lirskim pasażima, u patosu, u upotrebi prejakih riječi i u kompariranjima karaktera pojedinih likova. Ovakve konstatacije posebno su se odnosile na dramu „Plava Jevrejka“, koja je izazvala vrlo različite komentare i tumačenja.

Dramsko djelo Isaka Samokovlije nije bilo predmet temeljite dramaturške ili teatrološke analize. Razlozi su različiti. O Samokovliji su uglavnom pisali književni historičari koji nisu imali posebne sklonosti prema njegovom dramskom djelu, pa ni sami nisu bili dovoljno upućeni u specifičnosti dramskog stvaralaštva i u teoriju drame kao posebne discipline.

„Nasuprot njima, istoričari drame, teatrolozi i pozorišni kritičari iz BiH, još uvek nisu podělili posao, niti su sistematizirali svoje pristupe i uspostavili dovoljno rasudan odnos prema sveukupnom dramskom nasleđu ove sredine.“<sup>16</sup>

---

<sup>16</sup> Mašanović, Dimitrije (1986), „Tri drame Isaka Samokovlije; Nejevrejske teme“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 211- 219.



Samokovlijine drame doživjele su nekoliko premijernih izvedbi, osim „Hanke“ koja je nešto više igrana, naročito nakon rata, a doživjela je i svoju filmsku verziju.

„Hanka“ je, prema mišljenju književnih kritičara, imala drugačiji pristup zbog svoje žanrovske kategorizacije (drama s elementima folklora). Folklorni elementi podređeni su formalnoj funkciji, a muzika i pjesma imaju podsticajnu, ali i ilustrativnu namjenu – predstavljanje jačine strasti.

„Uprkos tome, Hanka svojom dramskom strukturom ne zadire duboko u sladunjave folklorne elemente i motive. Oni su, pored svoje tipske prepoznatljivosti, podređeni više formalnoj funkciji; muzika i pesma imaju podsticajnu, ali i ilustrativnu namjenu – predstavljanje jačine strasti, ali, što je posebno interesantno, bez onog tradicionalnog i ponekad prekomernog dursa i karasevdaha. Muzika je zapravo uronjena u jedan specifičan folklorno-socijalni milje (ciganski mentalitet), kako bi na što jednostavniji, neposredniji i metaforički način drama mogla govoriti o veličini ljudskih čuvstava, prevashodno ženskih, ne izuzimajući ni nesuspregnute erotske porive.“<sup>17</sup>

Drama „Plava Jevrejka“ znatno se razlikuje od drugih dramskih Samokovlijinih ostvarenja. Zbog tragičnog ritma pojedini kritičari porede je s antičkim, Šekspirovim ili Rasinovim tragedijama.

U svojim dramama Samokovlija obrnutom perspektivom kazuje date događaje, posebno u „Hanki“, koja počinje slikom raskošne jeseni, a ubrzo se preobražava u tragičnu sliku seciranja Hankinog mrtvog tijela.

Kriza i smrt realni su dio ljudskog iskustva. U njegovim dramama jedan od najizraženijih motiva je smrt. Priča o smrti oscilira – od prirodne smrti do samoubistva kao svojevrsnog tragičnog protesta.

Postavlja se pitanje da li su drame „Hanka“ i „Plava Jevrejka“ nastale kao jedan oblik dramatizacije istoimenih pripovjedaka, što kod književnih kritičara izaziva određenu sumnju u dramsku autentičnost ovih drama. Kritičari su davali određenu prednost pripovijetkama, smatrajući ih vrednijim.

Motiv smrti u Samokovlijinim dramama potkrijepljen je krizom za koju je pisac smatrao da je realni dio ljudskog iskustva. Smrt je prikazana u različitim varijantama, od

---

<sup>17</sup> Isto.

prirodne smrti, besmislenog skončanja, do samoubistva kao svojevrsnog tragičnog protesta („Hanka“ i „Plava Jevrejka“).

### 7.1. „Hanka“ – pripovijetka, drama, film

Priča o Hanki je priča iz života Isaka Samokovlije i njegovog vlastitog nesretnog iskustva s lijepom Cigankom. Intervju koji je pisac dao za sarajevsko *Oslobođenje* najbolje će nam reći o čemu je zapravo riječ.

„Da li bi nam mogli reći kada se kod Vas pojavila zamisao o pisanju 'Hanke', jer koliko nam je poznato Vi ste na osnovu Vaših zabilježaka najprije napisali pripovijetku 'Hanka', zatim istoimenu dramu i najposlije scenario?

1852. godine imao sam zamisao da napišem 'Hanku'. Jedne večeri kad sam se vraćao kući poslije seciranja tijela ubijene ciganke. Naime, kao liječnik izvršio sam sekciju leša ciganke Hanke koju je njen muž Sejdo ubio. On je ubio Hanku jer mu je ona pred ostalim ciganima rekla da ga je varala i da nosi tuđe dijete. Međutim, sekcija je pokazala da Hanka nije imala djeteta, a iz cijele istrage, koja je provedena, bilo je očito da je Hanka sve to iznijela svome mužu želeći da mu se tako osveti i kod njega izazove ljubomoru, jer on je stalno odlazio sa drugima kada bi se zadržavao na radu, daleko od kuće. Postupak Hanke me je impresionirao. Vraćajući se iz Busovače za Fojnicu razgovarao sam sa sudijom o Hankinom slučaju i još tada sam u razgovoru spomenuo da ću, ako se ikad budem bavio pisanjem, napisati pripovijetku o Hanki. Kad sam 1926. godine počeo pisati, poslije objavljivanja nekoliko pripovjedaka, napisao sam i pripovijetku o ciganki Hanki, koja je 1928. godine prvi put objelodanjena u 'Srpskom književnom glasniku'.

Godine 1931. tadašnji upravnik sarajevskog Narodnog pozorišta Janjušević počeo je da me 'zagrijava' da na osnovu svoje pripovijetke napišem dramu za pozorište. Tako je, najzad, nastala drama iz ciganskog života, kojoj sam takođe dao naziv 'Hanka'. Desetog oktobra iste godine drama je prvi put izvedena na sceni Sarajevskog pozorišta, gdje se nekoliko godina zadržala na repertoaru. Ona je takođe prikazana u niškom i u skopskom pozorištu.

Kako posmatrate 'Hanku' iz filma, prema 'Hanki' iz pripovijetke i drame, koja Vam od njih izgleda izrazitija?

S ovim pitanjem dovodite me zaista u nepriliku. Ja mislim da sam već u pripovijetci ocrtao Hankin lik. Taj lik nije se u osnovi nimalo izmijenio. Kako sam već rekao fabula je

dobila veći i širi okvir. I kad tako gledam 'Hanku', ona mi izlazi pred oči najcjelovitija u filmskom scenariju. To me je i odvrátilo da dam svoju dramu 'Hanka' na prikazivanje Zagrebačkom kazalištu koje je bilo spremno da je ove godine uzme u svoj repertoar. Nadam se da će filmski radnici uspjeti da 'Hanku' bolje ožive na filmu, nego što sam ja dao u svojoj drami.“<sup>18</sup>

## 7.2. Dramatizacija „Hanke“

Marko Marković je u svojim sjećanjima zabilježio okolnosti u kojima je nastala drama „Hanka“. „Privlačni motiv Samokovlijine pripovijetke naveo je Milana G. Ćurčića da na jednom sastanku Grupe sarajevskih književnika (1930. godine) predloži da on obavi dramatizaciju 'Hanke'. Pošto su mišljenja bila podijeljena, odlučeno je da to obave oba pisca – i Ćurčić i Samokovlija. Prvi je Ćurčić napisao svoju verziju u obliku jednočinke. Nešto kasnije, Samokovlija je dovršio svoj tekst, koji je imao tri čina sa četiri slike. Odmah nakon njene premijere, u sarajevskim novinama ('Jugoslavenski list', 'Jugoslavenska pošta') započela je neosnovana polemika oko autorstva drame 'Hanka'. Svojom sumnjom i nesmotrenošću, u inače negativnoj kritici, polemiku je započeo Ivan Đino Stražičić, a u nju su se uključili Milo Borojević i Milan G. Ćurčić. Nakon više insinuacija, Samokovlijine sudske tužbe i Stražičićevih javnih izvinjenja, Samokovlija je dobio zasluženu moralnu satisfakciju.“<sup>19</sup>

Drama „Hanka“ dobila je različite kritike, od onih koji su bili sretni zbog činjenice da se konačno prikazuju djela naših autora, do onih koji nisu bili zadovoljni viđenim, zamjerajući autoru da ne poznaje osnovne elemente dramskog stvaranja. Samokovlija pripovjedač i Samokovlija dramaturg, efekti pripovijetke i efekti drame! Uspjeh ili neuspjeh i jedne i druge. Dušan Đurović uporedio je ljubomoru u drami „Hanka“ sa Šekspirovim „Otelom“.

„Pripovedačke scene, pogotovo one kroz koje izbija dinamika lirizma, teško se dadu preneti na pozornicu a da u tom slučaju zadrže svoju adekvatnost. Da bi se pokazalo jedno tanano osećanje, kao što su ljubav ili ljubomora, psihološki kazalo u drami, izrazito potpuno u pokretu, u nervu, gestu, grimasi, kroz dušu i telo, na pozornici, treba biti majstor, koji ume da vidi, uoči i odmeri. Jednu ljubomoru Otelovu mogao bi u romanu dati vrlo dobar pisac, a možda i dobar, ali da se oživi na pozornici treba talenat Šekspirov, koji će umeti u svakom

---

<sup>18</sup> *Zbirka Isaka Samokovlije* – Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Sarajevo, Razgovor s autorom „Hanke“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 7. 12. 1952. god.

<sup>19</sup> Marković, Marko (1960), „Isak Samokovlija“, u: *Život*, IX, 1-2, Sarajevo, str. 24-27.

momentu postaviti granicu i odrediti meru. Za dramu nije, dakle, dovoljno jako osećanje, nego treba moći videti jedan ceo život, u celini i u odlomcima, vladati ličnostima, scenom, idejom, tehnikom; klesati mozgom. Možda je drama baš zato najteže i najzrelije književno stvaranje. Iz tih razloga nama je g. Samokovlija, za sada mnogo draži i interesantniji kao pripovedač nego dramatičar. 'Hanka' je podbacila mnogo ispod očekivanja. Mi u njoj nismo mogli videti pravi čergaški život, nismo mogli videti ni jedan malo oštiji presek preko njega.

Gledali smo zapravo jednu njegovu neoriginalnu stranu. Izgleda g. Samokovlija sam nije imao nameru da bude sociolog čergaša, koji se kao ukleti skitaju od mesta do mesta. Njemu je cilj bio nešto drugo. Hteo je da u jednoj psihološkoj drami daje, kroz ljubomoru, veliku i strasnu gordu ljubav. Preterali bismo ako bismo kazali da nije imao nekog uspeha, ali, u koliko je taj uspeh, nama se čini kao da je u senci Niša i Vranja. Velika greška g. Samokovlije je što je hteo u komadu da ostane liričar i što nije imao bar nekoliko mere, već je pustio da se drama tragične čergaške ljubavi pretvori u dramu kaprisa, koji je dosledno, u mnogim slučajevima neopravdano, sproveden od početka do kraja komada. Ono stalno hrvanje, ustremļavanje i nadvikavanje ide do karikiranja, do nemogućeg.

Zatim ličnosti uopšte nisu postavljene na pravilno; one su neautentične i po jeziku (slab folklor) i po radnji, karakteru i psihologiji. Izgledaju nam određene u pravcu našeg života: ja bi rekao da je pisac pre u 'Hanki' uspeo da daje, u preteranom načinu, vranjski sevdah amalgamisan dertom bosanskih muslimana, nego pravu i originalnu čergašku ljubav.

I u kompoziciji g. Samokovlija je učinio jednu veliku grešku i daje utisak da ne zna tehniku drame. On je u prvom činu bio na vrhuncu stepenica, u drugome ispod sredine a u trećemu se još niže spustio. To je dakle inverzija logičnog razvoja radnje u drami. U okviru toga on je učinio još jednu nedopuštenu grešku: prvi čin predstavlja takvu celinu da bi svako pošao posle njega kao da je komad potpuno završen; jer Sejdo juri sa isukanim nožem za Hankom, koja beži iza kulise i otuda kada je stiže, čuje se krik očaja i otpora mlade žene. Međutim, u drugom činu, na iznenađenje publike, ona se javlja zdrava i gotova da produži borbu sa svojim mužem.

Na kraju trećeg čina, odnosno pri koncu četvrte slike, Sejdo će da je probode nožem u dnu pozornice, i to tek pošto mu prkosno u lice baca laž da je zanela sa Mušanom, ceribašnim sinom. Na taj način, publika, koja bez prethodnog znanja prati tok radnje na pozornici, nalazi se nekako pred dvostrukim ubistvom Hanke, prvim koje logički naslućuje za kulisama, i drugim, koje vidi na pozornici.

Sve bi to bilo nedostatak poznavanja osnovnih principa drame.“<sup>20</sup>

Jovan Kršić je nakon premijerne izvedbe „Hanke“ izjavio da drama „Kipti greškama!“<sup>21</sup> i da nema dovoljnu dinamiku na planu scenske radnje. Također, Kršić smatra da se drama odvija u Hanki, a ne van Hanke.

Slično je i s dramom „Plava Jevrejka“.

Pripovijetke su pisane u prvom licu („Hanka“, pisac je direktno izložen događaju, on ispovijeda šta mu se desilo), dok u „Plavoj Jevrejki“ pisac koristi formu trećeg lica, odnosno distancu sveznajućeg pripovjedača.

### 7.3. „Hanka“ i druge drame tog perioda

„Hanka“ je pojedine kritičare podsjećala na „Košanu“ Borisava Stankovića i „Zonu Zamfirovu“ Stevana Sremca. Smatrali su da je Samokovlijina drama ostala u sjenci ovih komada iz vranjanskog i niškog života.

Dušan Đurović u svom kritičkom osvrtu na izvedbu drame „Hanka“ smatrao je greškom što je autor želio ostati liričar, i o tome kaže: „Velika je greška g. Samokovlije što je htio u komadu da ostane liričar i što nije imao bar nekoliko mere, već je pustio da se drama tragične čerगाške ljubavi pretvori u dramu kaprisa, koji je dosledno, u nekim slučajevima neopravdano, sproveden od početka do kraja komada.“<sup>22</sup>

Komentar Jovana Kršića povodom premijere „Hanke“ odnosio se i na scenske greške koje dramski pisac ne bi sebi smio dozvoliti: „Kao i s pripovetkama, tako se Isak Samokovlija naglo pojavio i sa svojom prvom dramom. Ali, dok je njegov talenat dao odmah besprekorne pripovetke, njegovo prvo dramsko delo kipti greškama, u prvom redu greškama scenskim, ali i drugim.“<sup>23</sup>

---

<sup>20</sup> Đurović, Dušan (1986), „Isak Samokovlija: 'Hanka', drama iz ciganskog života u tri čina (četiri slike)“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 84-86.

<sup>21</sup> Kršić, Jovan (1979), „Tri pisca naše savremene drame“, u: *Sabrana dela*, priredio Vojislav Maksimović, tom IV, Svjetlost, Sarajevo, str. 64.

<sup>22</sup> Đurović, Dušan (1986), „Isak Samokovlija: 'Hanka', drama iz ciganskog života u tri čina (četiri slike)“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 303.

<sup>23</sup> Kršić, Jovan (1931), „Tri lica naše savremene drame“, u: *Pregled*, V, knj. VII, 94-95, Sarajevo, str. 288.

Hamid Dizdar u svom osvrtu na premijeru drame „Hanka“ ističe: „Dao nam je ljubav kakvu može raspiriti samo ljubomora ili iskreno cigansko voljenje: ovdje se, međutim, sastalo oboje. Ljubav i ljubomora ciganke Hanke tjera da muči svoga muža Sejdu, koji se izvjesno vrijeme bio udaljio i prislonio drugoj, da ga izigrava i najposlije da mu slaže da nosi tuđe dijete u sebi i da će se uskoro osjetiti majkom; isto tako ljubav i ljubomora tjera tog istog Sejdu da muči nju i najposlije da je raspori nožem kao kučku.

U osnovnoj noti, u samoj konstrukciji drame, ima ona zajedničkih elemenata sa našim starim nacionalnim sižejima iz 'Koštane', 'Đide' ili recimo 'Zone Zamfirove'. Ti zajednički elementi i sličnosti raščlanjivanja događaja i ideja, podrazumijevaju se naravno samo u vanjskim efektima. Unutrašnja strana 'Hanke' se bitno razlikuje od svih gore spomenutih komada. Prvo što su glavne odlike gornjih drama u njihovoj folklori i pretežno lirskom nadahnuću, dok 'Hanka' ima jedan širi psihološki zamah, stvoren na modernoj psihologiji i kriminalistici. To baš i daje 'Hanki' posebno mjesto i poseban značaj, jer sva ona psihološka produbljenja u karakterima dviju glavnih ličnosti sa hladnom logikom ili, pokatkad, grozničavom ustreptalošću i zgodnim sjenčenjem momenata u plimama i osekama strasti, naslućuju stvaraoca od nerva i invencije. Uglavnom: pisac može biti zadovoljan, isto kao i publika. Treba samo da se priuči na sve one ljepote pripovijetke koje na sceni djeluju ili vrlo jadno ili vrlo smiješno, pa da drugi put, ukoliko mu to ovoga puta nije pošlo za rukom, ukloni i ne podliježe im.“<sup>24</sup>

Za razliku od prethodnih kritičara koji su dosta oštro govorili o Samokovlijinoj drami „Hanka“, Dizdar je naglasio da je gledaocu teže razlučiti prikaz dešavanja pripovijetke i drame, ali da će rad na narednim dramama ovakve nedostatke prevazići.

### 7.3.1. „Hanka“ – filmsko ostvarenje

Reditelj Slavko Vorkapić je 1954. godine na osnovu pripovijetke „Hanka“ počeo snimanje istoimenog filma. Scenario je pisao Isak Samokovlija. Tadašnja jugoslovenska javnost bila je oduševljena činjenicom da se Vorkapić, koji je u Americi bio cijenjen kao slikar i važna ličnost „Paramounta“ i MGM produkcije, odlučio posvetiti ovom vidu umjetnosti, koja je bila na svojim počecima na ovim prostorima. Film „Hanka“ nastao je

---

<sup>24</sup> Dizdar, Hamid (1986), „Hanka je imala uspjeha“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 87-89.

1954. godine u produkciji „Bosna filma“, a prvo prikazivanje održalo se 1. januara 1955. godine. Godine 1956. prikazan je na filmskom festivalu u Kanu, kada je bio nominiran za Zlatnu palmu. Sava Mrmak, prvi asistent reditelja, tvrdio je da film nije doživio uspjeh kakav je trebao, a s njim se složio i Vorkapić, izrazivši žaljenje zbog činjenice da niko od njega nije tražio da se film prikaže u Americi. Filmovi tog vremena inspirisani su Drugim svjetskim ratom, a „Hanka“ se prije svega pamti kao ljubavna drama.

### 7.3.2. „Plava Jevrejka“ – polemike

Povodom „Plave Jevrejke“, polemika se znatno proširila, obuhvatajući nekoliko najznačajnijih jevrejskih intelektualki i intelektualaca u Sarajevu: Vita Kajon, Braco Isak Poljokan, Eliezer Levi i Jakica Atijas. Suština polemike može se svesti na pokušaj razjašnjavanja nekih bitnih jevrejskih realnih, a i metafizičkih pitanja. Ona su se ticala i granica u kojima su tretirani najširi semitski, to jest rasni, a i interkonfesionalni problemi, koje je „Plava Jevrejka“ otvarala. Nenaviknuta na tako opore načine iznošenja mišljenja između pripadnika jevrejstva i pravoslavlja, sarajevska sredina nije lako razumijevala ni Samokovlijine suštinske teze o ovoj drami. Osnovni spor oko ove drame izražen je u pitanju koje je postavio njen najžešći kritičar Jakica Atijas već naslovom svoga osvrt: *Gdje je Samokovlija našao milieu 'Plave Jevrejke'?*: „Ne ulazeći u umjetnička razmatranja 'Plave Jevrejke', najnovijeg komada g. Isaka Samokovlije, jedan veliki dio jevrejske publike bio je vrlo neugodno dirnut kako sadržajem ovog komada, tako i načinom na koji su Jevreji u njemu prikazani. Ne radi se tu o osjetljivosti našoj, nego o nepravdi koja je, mislimo, nanešena našoj jevrejskoj zajednici Bosne... Iako je komad iz sefardskog života, mi nismo mogli da taj sefardski život u 'Plavoj Jevrejki' naziremo. Tipovi, doduše, nose jevrejska imena i govore o jevrejstvu, ali jevrejskih sefardskih tipova i sefardskog života mi u 'Plavoj Jevrejki' nismo mogli vidjeti.“<sup>25</sup>

Atijasovom stavu usprotivio se Vita Kajon, tada jedan od najuticajnijih sarajevskih Jevreja, koji je postavio mnogo širu i pozitivniju osnovu za posmatranje „Plave Jevrejke“. On je istakao duboku Samokovlijinu pronicljivost u zahvatanju suštinskih pitanja u jevrejstvu: predanost vjeri, odnos zajednice prema pojedincu, razne porodične traume, idejna podvojenost i društvene konstante koje iz tih odnosa proizilaze. „Jevrejski ideali i ljudi u Samokovlijinoj drami“ Vite Kajona bio je prvi analitički tekst o „Plavoj Jevrejki“, koji je

---

<sup>25</sup> Atijas, Jakica (1932), „Gdje je g. Samokovlija našao milieu 'Plave Jevrejke'?", u: *Jevrejski glas*, , 9. XII 1932, VI, 50, 251, Sarajevo, str. 5.

dobro ušao u suštinu i afirmisao njenu duboku ljudsku poruku. Već prve Kajonove rečenice nisu samo odbrana ove drame, već i bitan zaključak:

„Svojom 'Plavom Jevrejkom' g. Isak Samokovlija nesumnjivo je dao djelo, koje će ostati u jugoslovenskoj književnosti kao snažan izraz jevrejskog životnog principa i zato služi i služiti će na čast sredini iz koje je pisac ponikao.“<sup>26</sup>

Može se reći da su ovo bili i nesporazumi i mimoilaženja sarajevskih jevrejskih radnika ne samo oko drame koja je nakratko uzburkala njihovu etničku zajednicu, već i oko bitnih shvatanja jevrejske etike, ponašanja i sudbine. Ovo je bila prilika da počnu znatno ozbiljnije, udaljavajući se od profanosti, raspravljati o metafizičkom smislu jevrejstva, čiji su sudbinski dio.

Poslije Vite Kajona, to se naročito ispoljilo u rezonovanju Brace Isaka Poljokana:

„Autor 'Plave Jevrejke', svojom dramom, pronikao je duboko u problem jevrejstva, i u toj je drami jevrejski credo našao svoj najviši izraz. Rijetko u kojem književnom djelu, kao u 'Plavoj Jevrejki', ta filozofska istina u jevrejstvu dolazi do takve potpune pobjede. A ta je istina da jevrejstvo ne predstavlja jednu slučajnost ili jednu voljnu rasu etničku zajednicu, nego da ono predstavlja jedan metafizički imperativ, van svake volje i htijenja pojedinaca ili zajednice. I takav jedan imperativ čini da jevrejstvo ima svoj unaprijed određeni pravac, ono što smo inače skloni da nazovemo sudbinom, i da se toj sudbini podređuju sudbine svih pojedinaca i zajednice kao takve, da tako kažemo silom jednog neumitnog željeznog zakona, te da su sve te pojedinačne sudbine samo instrument, šta više, žrtve jednom višem principu, a to je vječnom jevrejstvu.“<sup>27</sup>

Iako je „Plava Jevrejka“, kao što se vidi, imala jake i uvjerljive branioce, Samokovlija ipak nije ostao miran, a da se bar periferno ne uključi u polemiku. Jakici Atijasu uputio je javno pismo, u kome se, u vještoj ironiji, „kajao“ zbog „grijeхова“ svog djela. Njegova „priznanja“ o promašajima osnovnog koncepta i ne možemo drukčije prihvatiti osim kao vrstu vještog podsmjehivanja nadobudnom Atijasu.<sup>28</sup>

---

<sup>26</sup> Kajon, Vita (1932), „Jevrejski ideali i ljudi u Samokovlijinoj drami“, u: *Jevrejski glas*, VI, 51 (252), Sarajevo, str. 5.

<sup>27</sup> Poljokan, Braco (1932), „Isak Samokovlija kao jevrejski dramatičar“, u: *Jevrejski glas*, Sarajevo, VI, 53, (254), str. 4.

<sup>28</sup> „Pismo g. dr. Samokovlije povodom napisa g. J. Atijasa o 'Plavoj Jevrejki'“, *Jevrejski glas*, 30. XII 1932, VI, 53 (254), str. 4.



### 7.3.3. Samokovlija kao komediograf – „Fuzija“, „On je lud“

„Hanka“ i „Plava Jevrejka“ izazvale su pažnju ali i rasprave pozorišnih i drugih kritičara. Tome su sigurno doprinijeli i njihovi poznati sižeji. To se ne može reći i za Samokovlijine kasnije dramske radove (komedije „On je lud“ i „Fuzija“). Njih su propratili uobičajeni i ponekad kurtoazni osvrti, od kojih se izdvajaju tek oni čiji su autori bili kritičari pozorišnog života u Sarajevu, kao Jovan Kršić, Eli Finci, Ivan Dino Stražičić, koji su pisali o komediji, a Eliezer Levi je ocjenjivao „Fuziju“.

Jovan Kršić je naslovom „Isak Samokovlija pred problemom komedije“ doveo u sumnju piščeve komediografske sposobnosti, jer je „komedija težak žanr za koji se više nego za bilo koji drugi treba roditi.“<sup>29</sup>

Komedija „Fuzija“ je kritičare Samokovlijinih dramskih djela uvjerila da on nije imao pravog komediografskog nerva ni jače dramske snage u cjelini, iako je znao da pronađe dobru, zanimljivu i aktuelnu temu – pokret za emancipaciju žena, doživljen u našoj malograđanskoj sredini, sa svim humorističnim odjecima koji ga neminovno prate.

Samokovlija je nastojao da ostvari svoje dramske ambicije. Stoga se nije obazirao na prigovore kritičara. Bilo je i onih koji su mu potpuno osporavali poznavanje teatarskih zahtjeva, pozorišne tehnike i dramske logike. Iako je znao da izabere dobru tematsku osnovu i da stvori potreban zaplet, i u dramama i u komedijama, kritičari su smatrali da Samokovliji nedostaje puna dramska snaga. Zato se on trudio da nekim lakim efektima folklornog i govornog izvorišta ugodi osjećajima ondašnje pozorišne publike. Uz malu uzdržanost, može se prihvatiti Kršićeva tvrdnja, kojom je počeo osvrt u tekstu „Isak Samokovlija pred problemom komedije“, da je Samokovliju kao dramskog pisca stvorila sarajevska pozornica. To indirektno potvrđuje i Marko Marković, kada kaže:

“Uprava Sarajevskog pozorišta, iz svojih razloga i potreba podsticala je Samokovlijin dramski rad, naročito zbog prisustva značajne jevrejske pozorišne publike. Drugi podsticaj, pak, onaj što dolazi iz njega, ono intimno u njemu što se, za mene, naglo pretvorilo u neodoljivu ambiciju – ja bih gotovo rekao: opsesiju da se izražava scenski, a u pripovijetci da obrađuje 'općeljudsku tematiku', taj podsticaj meni ni dan-danji nije jasan.“<sup>30</sup>

---

<sup>29</sup> Kršić, Jovan (1935), „Isak Samokovlija pred problemom komedije“, u: *Pregled*, IX, knj. XI, 133, str. 53-54.

<sup>30</sup> Marković, Marko (1960), „Isak Samokovlija“, u: *Život*, Sarajevo, 1960, IX, 1-2, str. 28.

Analiza književnog opusa Isaka Samokovlije potvrđuje da je ovaj autor dugo tražio pravi književni stil i oblik umjetničkog kazivanja. Pišući poeziju u njoj je intenzivno tražio svoj literarni izraz. Ali, isto tako se ne može reći da je Samokovlija na pisanje proze prešao bez osjećanja duboke stvaralačke potrebe. Bliži istini mogu biti oni ocjenjivači koji u tom njegovom činu traže prirodni put jednog pisca da za određene teme i motive primijeni i adekvatne književne forme, u ovom slučaju pripovijetke.

## 8. Svijet u Samokovlijinoj literaturi

Naizgled lokalno određen, veoma složen jevrejski i nejevrejski svijet Samokovlijine literature uzajamno se prožimaju pod pečatom zajedničke bosanske sudbine. Svijet svojih djela pokušao je zaokružiti različitim književnim žanrovima, ali, po mišljenjima kritičara, najbolje je to uspio iskazati u pripovijetkama. Smatraju da je kao pisac romana progovorio drugačije u odnosu na njegovo dotadašnje književno izražavanje:

„Svu njegovu prozu doživljavamo kao jedinstvo različitih, ali povezanih detalja i momenata. Rijetko šta iskače iz toga dosta usklađenog, ali mjestimično i nedovršenog mozaika, u kome samo ponešto nedostaje pa da se postigne puna ujednačenost dijelova sa cjelinom, čije su opšte granice već dovoljno određene. Ako smo skloni brzom i olakom zaključivanju, samo na osnovu opštih utisaka, onda možemo reći da se Samokovlija književno dokraja ostvario. Takvu tvrdnju potkrepljuju nedvosmislene i neosporne visoke kritičke ocjene njegovih pripovjedaka... Rukopisni fragmenti započetog romana odjednom otkrivaju i one prostore na koje je on tek stupio, koji su mu se iznenada otvorili, a na kojima je, za trenutak, progovorio znatno drugačije u odnosu na ranije kazivanje. Ta novina se vidjela u izboru samog romanesknog oblika, u sasvim modernom narativu, kao i u svježini nekih jevrejskih motiva koji ranije nisu ulazili u njegove pripovijetke.

Samokovlija tako nije ostvario sve ono što je bio naumio, naročito nije uspio da ostvari jednu višu sadržajnu zaokruženost, pa ni literarnu sintezu kojoj je i on, kao i pisci uopšte, bar u podsvijesti težio. Ali, uz sve ove naznake, pred nama je njegovo književno djelo koje naročito zrači svojom originalnošću i zasebnom bojom, kakve su uspjeli da ostvare samo naši najprobraniji pisci.“<sup>31</sup>

---

<sup>31</sup> Maksimović, Vojislav (1989), Književni časopis *Izraz*, knj. LXV/god. XXXIII/br. 1-2, Svjetlost, Sarajevo, str. 45.

## 9. Motivi u Samokovlijinom djelu

Motivi u djelu Isaka Samokovlije preuzeti su iz uskog kruga društvene zajednice kojoj je pripadao. Predstavlja nam univerzalne ljudske probleme. Ideali njegovih junaka sasvim su obični i skromni, prilagođeni mogućnostima kakve su im društvenim položajem date.

„Izraženi su najčešće veoma sažeto samo čežnjivom riječju sreća ili radost. Kako doživjeti i ostvariti sitnu, sebi dostupnu sreću i radost – to je grč iskušenja ovih ličnosti.“<sup>32</sup>

Likovi njegovih djela predaju se sudbini, rijetko je pokušavajući promijeniti. Na ono što im ona donosi reaguju slijeganjem ramena. Cijelim Samokovlijinim djelom odzvanjaju riječi Saruče, žene Samuelove: „Toliko sam bila umorna, umorna kao mnogi koji se bore za maličak sreće u životu, a sreća im izmiče sve dalje!“<sup>33</sup>

Uz čitavu galeriju ličnosti, sudionik u tom svjedočenju kod Samokovlije je i priroda. Osobenost Samokovlijinog književnog izraza koju možemo nazvati poetskim realizmom naročito je izražena u osjećanju, doživljavanju i shvatanju prirode. „Prizori ustreptalih proljeća, pomamnih i strasnih atmosfera koje pristižu brzo i u naletu sadrže tonove one tihe poezije humaniteta što je ispoljavaju ljudi u toj prirodi. Takvo proljeće u Isaka Samokovlije često je samo kontrast (katkad odveć konstruisan), predosjećanje tmurnih raspoloženja ili njihovo skrivanje. Stoga su naročito topli i privlačni oni doživljaji prirode koji se utapaju u sjećanja na djetinjstvo, u one bezbrižne dane koji znače oživljavanje pišćeve uspomene na zavičajne krajeve, oko drinskih obala ili sarajevskih Bjelava. Tu se uspostavlja bitan odnos koji priroda u Samokovlijinom djelu znači, u tome je njena dublja funkcija, uz svu iskazanu pjesničku ljepotu: elementarni odnos čovjeka i prirode, uzajamna rekompencija neostvarenog.“<sup>34</sup>

Ljubav i ljeto omađijali su i Mirjamu, plavu Jevrejku, da se osjeti „grešno“, da se uzaludno bori protiv svojih osjećanja. Istina, u nekim drugim pripovijetkama Samokovlijin doživljaj prirode bio je oslabljen konstruisanim refleksijama, divljenjem u kojem ima dosta romantike i klišeiziranog odnosa prema prirodi („Ristanov grijeh“ naprimjer).

Ljubav, jedan od glavnih motiva autorovog pripovijedanja, najčešće je prikazana u tragičnom prosedeu, u znaku bolnog završetka, ali u svom trajanju je vrela, uzdrhtala poput prirode u kojoj se ispoljava. Iz tih proza nezadrživo se bude strasni, najčešće erotski motivi,

---

<sup>32</sup> Isto, str. 12.

<sup>33</sup> Isto, str. 14.

<sup>34</sup> Isto, str. 22.

sasvim suprotni njihovom uobičajenom životnom miru i mirenju. Kao i priroda, i motiv ljubavi prisutan je da bi nadoknadio neostvarenu ljudskost u širem značenju. Javlja se od samog početka autorovog pisanja, npr. kada govori o Hajmačovoj ženi Luni koja je učinila preljubu iz čisto tjelesnih, gotovo podsvjesnih poriva. Samokovlija prikazuje ljubav koja dolazi prirodno i čulno. Oslobođena ljubav rijetko se javlja u njegovim djelima. Ona je stegnuta zahtjevima i moralnim normama sredine, pretvara se u sam čin čekanja: udaje, ženidbe, potomstva, ili pak znači ostvarivanje nekih drugih želja i namjera, nekog dobitka koji će izmijeniti život nabolje. U pripovijetkama, jevrejska sredina je tradicionalna u odnosima između muškarca i žene. Skiciran je profil žene koja je ključna za jevrejsku tradiciju: ona je zdrava i jedra, debeljkasta i obla, bez obzira na to da li je lijepa. Bolešljive žene su razočarenje, bez obzira kakav miraz nose i kakve su po prirodi.

Potpuno je drugačija ljubav iz priče „Plava Jevrejka“ ili iz istoimene drame. Nastavljajući temu o plavokosoj Mirjami iz pripovijetke „Mirjamina kosa“, proze sa prefinjenim sjenčenjem dječije psihologije, Samokovlija je u „Plavoj Jevrejki“ imao više namjera nego što je uspio da ih umjetnički ostvari. On je i tu ostajao pri konstrukcijama gotovo romantičarskog tipa, podvlačeći religijski determinizam i cionističku ideju kao centralnu (pokajanje, ispaštanje za nekadašnji mitski grijeh u postojbini, a zatim i za njegovo obnavljanje), slabeći time opšteljudsku dimenziju koja je suštinsko obilježje djela ovog pisca.

U svim njegovim pripovijetkama istkana je nit prijateljstva među običnim, siromašnim ljudima, ona je ideja vodilja njihovog uzajamnog saosjećanja i pomaganja, toplog i humanog odnošenja. Istina, i Mirjamina historija na neki način potvrđuje Samokovlijinu misao da *nikada krv nije bila vezilja dušama* i da je *njihov vez svilen i stostruk*. U osnovi romantičan, ipak je ostavio taj moto u sjenci ispaštanja vjekovnog grijeha i patrijarhalne sladunjavosti, naročito u drami.

Najpotpuniji izraz u svjedočenju teme ljubavi Samokovlija je nalazio kad se predao čistom, eruptivnom i emocionalnom motivu Hanke u pripovijeci i drami. U prkosnoj Ciganki, prepunoj mladosti, snage, strasti, lukavstva i ponosa, razvijena je sadržina koja podsjeća na Merimeovu „Karmen“. To je priča o ljubavi koja je okaljana prestupom i podjarena ljubomorom, gori za osvetom. „Hanka“ ima intenzitet spomenutog doživljaja prirode iz pripovijetke „Drina“.

Hanka se sveti svojom ljepotom, pružajući je Sejdi obilato, da bi je zatim uzela i ostavila ga razjarenog. Emocije su u toj priči izoštrene, stalno su na rubu života i smrti, s dramskim temperamentom Samokovlijinog stvaranja.

“U jednoj neobjavljenoj skici za dramu 'Hanka' ostala su veoma zanimljiva Samokovlijina svjedočenja o ovoj zamisli. Riječ je tu o grijehu koji 'traži svoje': Ajkuna se ne može uništiti, grijeh se ne može otkupiti samo kajanjem. I čuje se bolan krik od uništene sreće, otvara se strašna pučina u kojoj nema ničeg za što da se ruka uhvati. Srčano, slobodno, otiskuje se Hanka niz tu pučinu da se kao zahuktao val razbije o stijenje i kao od svoje volje i kao u nekom samoubilačkom zanosu. To je onaj pravi predio Samokovlijine umjetnosti, onaj prirodni osjećaj prirode i psihologije koji mu je svojstven i koji se rijetko ali sjajno ispoljava. Samokovlija je u tom svom pjesničkom zanosu osjećao značaj Hankine smrti jer ju je i ona očuvala u neobičnoj ljepoti i ponosu. Zato je pokušao da ovu ideju radosne tragedije posebno razradi i u drami, ali nije učinio mnogo više nego samom pripovijetkom. Međutim, i u pripovijetci i u drami ispoljen je najpuniji smisao Samokovlijinog doživljaja ljubavi: ona se stapa sa prirodom u jednom nesputanom, slobodnom javljanju i traženju. Ona dolazi kao nadoknada svih jada i nevolja junaka iz ostalih pripovjedaka. Strastan Samokovlijin doživljaj prirode i ljubavi i čovjeka u njima, znači ne samo emociju, nego i nostalgiju koja ima svoj korijen u sumornoj predstavi grada. Grad je za Samokovliju pojam čovjekove otuđenosti od sebe, ljubavi i prirode.“<sup>35</sup>

Drame „Hanka“ i „Plava Jevrejka“ zanimljive su i s aspekta poređenja dvaju načina kazivanja sličnih motiva i sadržina. Ovo poređenje može, naročito u slučaju „Plave Jevrejke“, mnogo potpunije da predstavi pojedine osobine ovog pisca, njegove nedoumice i nastojanja, ma koliko da su te stvari pisane više na podsticaj drugih nego po zahtjevima vlastite umjetničke potrebe.

U Samokovlijinom stvaralaštvu imamo dvije tragične („Hanka“ i „Plava Jevrejka“) i dvije komične drame („Fuzija“ i „On je lud“). Drame „Hanka“ i „Plava Jevrejka“ održale su se na sceni pozorišta tog perioda, dok su drame „Fuzija“ i „On je lud“ doživjele svega nekoliko predstava u Narodnom pozorištu u Sarajevu, 1934. i 1937. godine.

„Dalje trajanje u procesima rađanja i stvaranja, dalje trajanje u radu je zemaljski način BESMRTNOSTI SMRTNIH. Samo smrtno biće može kroz sve smrti znati o vječnom vraćanju i ponovnom obnavljanju postojanja, o ponavljanju u detetu. Ljubav i smrt su

---

<sup>35</sup> Isto, str. 26.

prepleteni jedno u drugo; ono što nas podaruje srodno je onom što nas uzima. Misterije ljubavi i smrti idu zajedno, one se uopšte ne mogu izolovano posmatrati. Nikad ne dospevamo do njihovog pravog egzistencijalnog smisla ako egzistencijalne fenomene ljubavi i smrti odvojimo jedan od drugog, ostanemo pri privremenom i spoljnom posmatranju koje ih drži naprosto za ekstremne suprotnosti. I ljubav je i radost i patnja uvijek u jednom, zanos i otuđenje.“<sup>36</sup>

„Plava Jevrejka“ (1932) pokazala se kao najsloženija dramska tvorevina Isaka Samokovlije jer njenu strukturu određuju mistični simbolični elementi jevrejskog tradicionalnog duhovnog bića i složenost kompozicionog i formalnog postupka: dva udaljena vremenska perioda (16. vijek i savremenost) i dva historijska i kulturna ambijenta (Španija i Bosna).

„Inspirisana španskom sefardskom legendom, ova drama kreće se u mitskom okviru savremene i renesansne drame. Donekle se ova drama izdvaja od svega što je Samokovlija napisao kao ekstremno otklanjanje prema misterioznosti jevrejske duhovne tradicije u specifičnostima jevrejskog duhovnog bića. Tragedija ljubavi i kobi, Plava Jevrejka, čije je dramsko jezgro sadržano u istoimenoj prethodno napisanoj Samokovlijinoj pripovijetki, s obzirom na neke bitne strukturne elemente zadovoljava zahtjeve moderne simbolične drame, te bi se, vjerovatno, mogla interpretirati u njenim terminima i određenjima. U jednom svom razmatranju odnosa književnosti i društvenog života Antonio Gramši aktualizuje jednu poznatu Geteovu misao: 'Vrijednost koju pridajemo sadržaju umjetničkog djela nikada nije dovoljno velika.“<sup>37</sup>

Sadržajem ova pripovijetka podsjeća na španske romanse, a ne na siromašni sarajevski jevrejski svijet koji je do Drugog svjetskog rata naseljavao bjelavske mahale. Plavokosa mlada Jevrejka Mirjam zavoljela je mladića koji nije Jevrej, pa ju je „snašlo zlo sirotu“, kako je rečeno na početku pripovijetke. Ljubavna priča završava nesretno, na kraju se Mirjam baca u ponor, pada u zamku sudbine... Kao da drugačije i nije moglo biti.

„Igra erosa i tanatosa je rijetko gdje ostvarena ovakvom elementarnom snagom i uvjerljivošću. Ljudi jednostavnih i snažnih karaktera kao što je Hanka stradaju zbog svoje

---

<sup>36</sup> Fink, Eugen (1984), *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd, str. 284-285.

<sup>37</sup> Gramši, Antonio (1984), *Marksizam i književnost*, Školska knjiga, Zagreb, str. 73.

moralne čistote, kao jednostranosti koja znači onaj jednostavan izbor: sve ili ništa, ljubav nedjeljivu i neuprljanu ili smrt. Pouka ili poruka ovog elementarnog svijeta cilja ovdje da simbolizuje antropološku i egzistencijalnu istinu ljubavi, koja je jedina prava sreća i najveća ljudska vrijednost. Zato se ljubav može mjeriti smrću i ekvivalentna je jedino s njom.“<sup>38</sup>

I Hanka i Mirjam imale su svoje ljubavi, ali životne okolnosti nisu dozvoljavale da uživaju u čarima ljubavnog zanosa. Ljubav im je bila uzvraćena, ali od iste te ljubavi i stradaju. Hanka jer nije mogla podnijeti ljubomoru koja je gušila kao omča oko vrata, a Mirjam omča tradicije koja je bila jača od života.

## 10. Samokovlijin specifični stil u književnom kazivanju

Jevreji u Samokovlijinom djelu okrenuti su prvenstveno sebi i ličnoj tragediji. On u svojim djelima govori o malom, izdvojenom i zatvorenom prostoru, svijetu kojem pripada, i od tog malog svijeta stvara sliku opšteg života u jednoj zajednici na prostoru BiH. Njegovi junaci žive u okruženju nejevrejske zajednice s kojom su se saživjeli, ali njihove unutarnje drame nisu vezane za taj svijet i njihov način života. Njegove drame korijen imaju iznutra, on se rađa u dubini tzv. gole duše.

Svakodnevni život Samokovlijinih likova prolazi u znaku sitnih briga za preživljavanje i molitvu. Male srodnosti završavaju se brakom u kome dolaze do izražaja smisao za tihi ljubav i pažnju koja ne prestaje do smrti.

„To je zatvoreni krug u koji je prilaz dozvoljen samo ljudima iste krvi, ali i ljudima samo istog socijalnog položaja. Gdje se taj krug prekine dolazi do dramatičnih sukoba i tragedija. Na njima pisac gradi svoju misao i dramu. Sudbina se podnosi ropski – nju je samim rođenjem svakom žitelju upisao na čelo veliki Jehova. Lijek protiv nesretne sudbine vječnog Ahasvera je uporni i naporni rad, molitva i pokora. U prikazivanju bijede, bolesti i svakovrsnog raspadanja, Samokovlija nije išao do otvorene socijalne kritike i nije se poveo za mogućnošću naturalističke manire; činio je to smireno, objektivno kao što to savjestan ljekar (to je pisac u stvari i bio) čini sa svojim pacijentom.

---

<sup>38</sup> Mašanović, Dimitrije (1986), „Tri drame Isaka Samokovlije“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 211-219.

Samokovlija je znao da otkrije samo dušu sitnog jevrejskog čovjeka, a kroz nju i svoju vlastitu dušu. On nije ni pokušao, na primjer, da se direktno, osim u posljednjim novelama iz rata pozabavi otuđenošću jevrejskog čovjeka u jednoj stranoj, gotovo neprijateljskoj sredini, čovjeka izloženog prokletstvu vjerske i rasne mržnje – valjda zato što je bio optimista, humanista koji je gajio duboku vjeru u dobrotu i čestitost čovjeka uopće. I zato i iluzionista. Nije imao afiniteta prema temama u kojima bi analizirao klasne odnose, gornji sloj jevrejskog društva, njegovu finansijsku buržoaziju, osim na jedan način, u jednoj jedinoj noveli, u 'Solomunovu slovu', u kojoj je majstorski i klasično jednostavno opisao odnos između dvije žene iz dvije društvene klase i sudbinu njihove djece.<sup>39</sup>

Kao Kočić svoje Zmijanje, kao Bora Stanković svoje Vranje, doista kao Džojš svoj Dablin (to poređenje načinio je Midhat Begić u eseju „Samokovlijina izvjesnost“), i Isak Samokovlija je imao svoj svijet koji je iz povijesne stvarnosti ulazio u njegove pripovijetke i koji je svojom životnom autentičnošću presudno obilježio njegovo pripovjedačko djelo.

Isak Samokovlija u djelima opisuje svoje junake najčešće u presudnim trenucima za nastavak njihovog života, obično pred onaj posljednji, predsmrtni prizor.

„Samokovlijine pripovijetke najčešće slijede upravo takvu kompozicionu formu: iz jednolikosti, stalnosti i sigurnosti svakodnevnice čovjek se iznenada suoči s konačnom neizvjesnošću života.“<sup>40</sup>

Na početku pripovijetki pisac najavljuje dramski prelom u životu junaka, zlokobnost sudbine koja ih čeka. Na početku pripovijetke „Plava Jevrejka“ najava zlokobne sudbine intonira se uz proročki ton apokaliptičke objave: “Eto, kazivahu u mahali da će prst božiji ukazati na grijeh i da će se u zlu završiti, jer odavno zlo se slutilo.”

Pripovijetka „Hanka“ počinje razvijenim prizorom (obdukcijom leša lijepe Ciganke), i već imamo tragičnu sliku jedne ljubavi. Hanka i Plava Jevrejka provode svoj život u sjenci smrti koja kao da ih je vrebala na svakom koraku i samo čekala pravi trenutak u tragediji života koja se razvijala. Živjele su u okviru zajednice u jednolikosti i sigurnosti svakidašnjice, a onda ih sudbina stavlja u posljednji čin života pred nas da ga odigraju.

---

<sup>39</sup> Dizdar, Mak (1986), “Pripovjedač Isak Samokovlija“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 230-231.

<sup>40</sup> Lešić, Zdenko (1986), „Isak Samokovlija, Pripovjedač i njegov svijet“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 15.



„Samokovlija je bio jedan od onih pripovjedača koji cijene vrijednost dramatski koncipiranog događaja. Ali on je znao za efekat njegove inicijalne najave. Kod Samokovlije oni u većini slučajeva predstavljaju značajne činioce u ukupnoj organizaciji narativne strukture, i to upravo zato što priča ne iznevjerava to inicijalno obećanje. Za njegovo pripovijedanje je karakteristično da se poslije tih inicijalnih najava nečega neobičnog priča ne ustremiljuje na sam taj događaj. Prijelomni događaj se češće izlaže kao stanje svijesti, a na kao vanjsko zbivanje. Dok se Mirjama sunovraćuje u ponor ('Plava Jevrejka'), a nožem probodena Hanka u posljednji, samrtni san ('Hanka'), mi smo u prilici da pratimo zbivanja u svijesti više nego sam pad. Kao da je baš tu, u posljednjem bljesku svijesti, sva najdublja dramatika konačnog, završnog čina životne drame. Taj košmar svijesti koji nam Samokovlija sugerije na kraju pripovijetke 'Plava Jevrejka', nesumnjivo rječito otkriva svu unutarnju dubinu tog samoubilačkog ponora. A to nam onda rječito govori i o konačnoj usmjerenosti Samokovlijine pripovjedačke imaginacije; više nego u radnji Samokovlija nalazi dramatično u stanjima svijesti.“<sup>41</sup>

Plava Jevrejka Mirjama baca se s litice zbog nemogućnosti udaje za Milana, pripadnika druge vjere. Pripovjedač nas ne informiše o tome, nego o košmarima njene svijesti kroz koje prolazi, o halucinacijama, usputnim opažanjima, željama:

„Dva očeva oka koja je gledaju preko molitvenika; srce koje drhti u njedrima kao gladno, prozeblo ptiče; mahala koja se sva za njom natisla vičući: 'Odakle joj kosa plava i svilena?...'

Kopile, kopile! Vlahinja!', jeza koja joj prolazi kožom po plečkama i trbuhu; srebrna voda koja se ukaza dolje u ponoru; mamen lavež pasa; iznenadna želja da je Milan miluje po njedrima, ali i da je zaštititi i pokrije; i onda – jedan kamenčić koji se 'kotrlja dolje za njom' i 'bućnu u vodu pod cestom'. Ne možemo znati šta samoubice proživljavaju u trenutku dok se sunovraćuju u ponor.“<sup>42</sup>

Ovakav košmar govori nam o unutarnjoj dubini tog samoubilačkog ponora. Više nego u radnji, Samokovlija nalazi dramatičnost u stanjima svijesti.

„Izvanredno iskoristivši slobodni indirektni govor, koji je i inače 'povezan sa težnjom da se smanji uloga sveznajućeg pripovjedača, da se stav ličnosti inkorporira u samu

---

<sup>41</sup>Lešić, Zdenko (1986), „Isak Samokovlija, Pripovjedač i njegov svijet“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 17.

<sup>42</sup>Isto, str. 18.

pripovjedačku strukturu (Graham Hough, *Style and Stylistics*, London, 1969, str. 36. – postupak nazvan *style indirecte libre* prvi je uočio Šarl Bali, a kasnije je Tibode skrenuo pažnju na Foberovu upotrebu tog postupka): Samokovlija je uspio da prikaže ono što izmiče svakom zornom prikazivanju: stanje jedne pomućene svijesti koje tu ličnost vuče u ponor (taj *style indirecte libre* jedan je od uobičajenih Samokovlijinih stilskih postupaka kojim su ostvareni neki od najupečatljivijih efekata njegovog pripovijedanja. Otkriven od modernih prozaista, već i sam taj postupak, koji je postao integralni dio tkiva Samokovlijine proze, rječito govori o njenoj modernosti).“<sup>43</sup>

Samokovlija svoje junake bira prvenstveno među onima koje je „načeo crv“. I oni stradaju upravo tako: iz uobičajenog, ustaljenog i izvjesnog toka svakidašnjice njih ne izbacuju jaki vjetrovi, već ih iznutra, iz same jezgre života, nagrizava neki skriveni crv destrukcije.

„U proljeće obeharaju jabuke, a cvat im se zarumeni. I zriju sve ljeto. Nekoje načne crv, pa im istoči srce. I te će ujesen da se otkinu same – i kad nema vjetra.“<sup>44</sup>

Kada je pisao „Hanku“ Samokovlija je bio opčinjen čudom života i življenja, a ne prizorima uništenja.

U pripovijeci „Mirjamina kosa“ sve je u funkciji osnovne situacije, a naročito kad se ta pripovijetka uporedi s tematski srodnom „Plavom Jevrejkom“. U „Mirjaminoj kosi“ pripovijedanje je u službi priče, u „Plavoj Jevrejki“ je od početka do kraja usmjerava na sam jezički iskaz, „koji zbog toga dobiva jako naglašenu 'poetsku funkciju' (po definiciji Romana Jakobsona, jezički izraz ima poetsku funkciju svaki put kada se u fokus dovodi sama njegova organizacija tj. 'poruka (message) zarad nje same' (vidi: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966, str. 285).“<sup>45</sup>

Drugu priču o Mirjami, koja je, ne samo po izgledu, „izašla iz soja“ Samokovlija je ispričao drugačije nego ostale svoje jevrejske priče.

---

<sup>43</sup> Isto, str. 19.

<sup>44</sup> Samokovlija, Isak (2000), *Pripovijetke*, Sarajevo, Publishing, str.21.

<sup>45</sup> Lešić, Zdenko (1986), „Isak Samokovlija, Pripovjedač i njegov svijet“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 19.

I „Plava Jevrejka“ je priča tipična za Samokovliju: o jednoj od onih duša na koje se iznenada „sručila sudbina kao pauk i naplatila za sve čekanje iz stoljeća u stoljeće“, kako je to rečeno za Hajmača na početku pripovijetke „Od proljeća do proljeća“.

I „Plavu Jevrejku“ Mirjamu zla kob sustiže onda kada joj je život izgledao sasvim izvjestan i siguran:

„A i bijaše ko upis. I bogati se radovahu da je vide. Oblačila se za priču, jer osta joj još od djeteta da je maze. Bijaše ponajljepša među Jevrejka, plava ko da je sunce pozlati. I snađe je zlo u rano ljeto, sirotu.“<sup>46</sup>

I ovdje je sve najavljeno unaprijed. I ovdje se na početku sugerise neki mitski smisao onog zla koje je snašlo junakinju:

“Uzalud stade da se otima, da klepeće krilima ko tiče. Snašlo je i smelo. Mirjama je uhvaćena u mrežu života i klizi prema ponoru i ona od početka sluti šta je čeka. Negdje u davninama se tkalo i plelo i kad su konci pritegli, odjednom i zlobno, sudbina kao pauk napila se krvi i naplatila za sve čekanje iz stoljeća u stoljeće.“<sup>47</sup>

Samokovlija je u „Plavoj Jevrejki“ tu ideju novelistički razradio umetanjem priče o grešnoj ljubavi crnokose jevrejske ljepotice, žene bogatog ljekara Elazara ibn Izraela, senjore Albandari i španskog kavaljera don Alfonza, viteza mladog i smionog, plavih očiju i zlatne kose. A ta priča iz 15. vijeka motivira Mirjaminu sudbinu:

“Od tog se vremena rađa u tom koljenu svakog stoljeća po jedna plava Jevrejka.“<sup>48</sup>

Mirjama plaća za grijeh svojih dalekih predaka iz Andaluzije. Na taj način Samokovlija je podlogu svoje priče pomjerio u prošlost, pa mu ovdje nije bilo stalo do onog sugestivnog ambijenta kojim je inače ispunjavao narativnu strukturu svojih jevrejskih pripovijedaka. Zato je „Plava Jevrejka“ najmanje sefardska, najmanje bjelavska, i najmanje prostorno-vremenski situirana Samokovlijina jevrejska pripovijetka. Po tom odsustvu ambijenta, kao i po gustoći poetskog kazivanja „Plava Jevrejka“ predstavlja izuzetak među Samokovlijinim pripovijetkama iz jevrejskog života. A zbog toga je i njena kritička recepcija kontroverzna.

---

<sup>46</sup> Samokovlija, Isak (2000), *Pripovijetke*, Sarajevo, Publishing, str.46.

<sup>47</sup> Isto, str. 47.

<sup>48</sup> Isto, str. 55.

Priča o Hanki ima u sebi nešto od duboke i uskovitlane strastvenosti romansi. Ono što je čini dobrom pripovijetkom ipak je više u pripovjedačkom postupku nego u samoj priči. Zato je „Hanka“ u obliku drame morala izgubiti svoju izvornu poetičnost, ali i svoju unutrašnju dramatičnost. Naime, „Hanka“ je koncipirana i izvedena na izrazito pripovjedački način, pa su i njene umjetničke vrline u čisto pripovjednim slikama.

„Kad sam Hanku sreo, bio sam ljekar u Fojnici. Jednog dana sud me pozvao da idem da izvršim neku obdukciju. Došao sam u Busovaču i tu našao leš jedne mlade ciganke koju sam ranije poznao. Bila je jako lijepa, znao sam je kao ozbiljnu ženu. Mnogi su se otimali da je dobiju, ali niko nije imao uspjeha...!‘

Prkos i trpljenje kao dva antipodna dramska osjećanja u ovoj sceni simbolično označavaju suštinu Hankine koliko svjesne toliko i zaumne igre pune lirskog derta, čija će bezazlena raspojasanost kulminirati u tragični egzodus na kraju drame. Slapovi strasti ovdje su metaforički poistovjeđeni sa slatkim sokovima voća od kojih, doduše, i zubi mogu da utrnu. Samokovlija kao da želi reći: slično je i sa ljudskim emocijama, nabujalim strastima – od prevelike čežnje granice uma se zamagljuje, nesvjesno se hrli u samouništenje.“<sup>49</sup>

---

<sup>49</sup> Kršić, Jovan (1979), „Tri pisca naše savremene drame“, u: *Sabrana dela*, priredio Vojislav Maksimović, tom IV, Svjetlost, Sarajevo, str. 64.

## 11. Zaključak

Drama, koja se pojavila početkom 20. stoljeća, tretira problematiku mikrosredine naspram globalnih promjena u svijetu koje ju determiniraju. Samokovlija u dramskom uobličenju slika specifičnu višenacionalnu strukturu Bosne i Hercegovine, njenu populacijsku, društveno-političku i tradicijsku raznolikost. Njegove drame sazrijevaju kao specifičan oblik umjetničkog izražavanja, nakon istoimenih pripovjednih tekstova, što potvrđuje da drama kao žanr postepeno dobiva svoje mjesto u sveukupnom književnom stvaralaštvu Bosne i Hercegovine.

Djelo Isaka Samokovlije potvrda je postojanja jevrejske književne tradicije u bosanskohercegovačkoj književnosti, a na taj način i postojanja različitosti u jednom nevjerovatnom prostoru koji predstavlja Bosna i Hercegovina. Različitost se iskazivala u vjeri i ritualima, život je bio isti za sve i svi su ga isto živjeli, boreći se da prežive i ostanu njihovi zapisi o njima. Samokovlija je svoja djela pisao na jeziku sredine u kojoj je živio, jeziku koji je bio razumljiv za sve, opisujući sudbinu manjinskog jevrejskog naroda u okvirima bosanskohercegovačke tradicije i kulture.

Teme koje se obrađuju u dramama „Hanka“ i „Plava Jevrejka“, motiv romske tradicije i nacionalne drame, tadašnja kritika je različito prihvatila. Kritizirane nakon premijera, ostavile su neizbrisiv trag u historiji dramskog opusa Bosne i Hercegovine. Samokovlija je ispreplatio prošlost i sadašnjost likova u svojim djelima i priču uklopio s tradicijom i običajima jevrejskog društva i sredine u kojoj su živjeli.

Ovaj rad dokazao je postojanje raznolikosti dramske književne tradicije u tematskom opredjeljenju i raznolikost nacionalnih ostvarenja u bosanskohercegovačkoj književnosti.

## Literatura

1. Andrić, Ivo (1955), „Isak Samokovlija“, u: *Život, mjesečni časopis za književnost i kulturu*, sv. 3, god IV, knj. VI, Sarajevo.
2. Atijas, Jakica (1932), „Gdje je g. Samokovlija našao milieu 'Plave Jevrejke'?", u: *Jevrejski glas*, 9. XII 1932, VI, 50, 251, Sarajevo.
3. Bazdulj, Muharem, *Nezavisni magazin BH DANI*, 14. 1. 2005, br. 396, preuzeto sa: [www.bhdani.com](http://www.bhdani.com)
4. Dizdar, Hamid (1986), „Hanka je imala uspjeha“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
5. Dizdar, Mak (1986), „Pripovjedač Isak Samokovlija“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
6. Đurović, Dušan (1986), „Isak Samokovlija: 'Hanka', drama iz ciganskog života u tri čina (četiri slike)“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
7. Fink, Eugen (1984), *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd.
8. Gramši, Antonio (1984), *Marksizam i književnost*, Školska knjiga, Zagreb.
9. <https://avaz.ba> <Film i TV>
10. Jakobson, Roman (1966), *Lingvistika i poetika*, Beogradski grafički zavod, Beograd.
11. Kajon, Vita (1932), „Jevrejski ideali i ljudi u Samokovlijinoj drami“, u: *Jevrejski glas*, VI, 51 (252), Sarajevo.
12. Kršić, Jovan (1931), „Tri lica naše savremene drame“, u: *Pregled*, V, knj. VII, 94-95, Sarajevo.
13. Kršić, Jovan (1935), „Isak Samokovlija pred problemom komedije“, u: *Pregled*, IX, knj. XI, 133, Sarajevo.
14. Kršić, Jovan (1979), „Tri pisca naše savremene drame“, u: *Sabrana dela*, priredio Vojislav Maksimović, tom IV, Svjetlost, Sarajevo.
15. Lešić, Zdenko (1986), „Isak Samokovlija, Pripovjedač i njegov svijet“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.

16. Maksimović, Vojislav (1989), „Pogled na stvaralaštvo Isaka Samokovlije“, u: *Izraz*, časopis za književnu i umjetničku kritiku, januar – februar 1989. godine, knjiga LXV/god. XXXIII/br. 1-2, Svjetlost, Sarajevo.
17. Marković, Marko (1960), „Isak Samokovlija“, u: *Život*, IX, 1-2, Sarajevo.
18. Mašanović, Dimitrije (1986), „Tri drame Isaka Samokovlije“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
19. Palavestra, Predrag (1986), „Mala kutija Isaka Samokovlije“, u: *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
20. „Pismo g. dr. Samokovlije povodom napisa g. J. Atijasa o 'Plavoj Jevrejki'“, *Jevrejski glas*, 30. XII 1932, VI, 53 (254).
21. Poljokan, Braco (1932), „Isak Samokovlija kao jevrejski dramatičar“, u: *Jevrejski glas*, Sarajevo, VI, 53, (254).
22. Ratković, R. (1953), „Priča o radosti“, u: *Izabrane pripovetke Isaka Samokovlije*, Mladost, Zagreb.
23. Samokovlija, Isak (1948), *Tragom života*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.
24. Samokovlija, Isak (2000), *Pripovijetke*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
25. *Zbirka Isaka Samokovlije – Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Sarajevo*, Razgovor s autorom „Hanke“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 7. 12. 1952. god.

## Bibliografija

1. „Od proljeća do proljeća“, 1929. (pripovijetka)
2. „Nosач Samuel“, 1946. (pripovijetka)
3. „Solomonovo slovo“, 1949. (pripovijetka)
4. „Hanka“, 1931. (drama)
5. „Plava Jevrejka“, 1932. (drama)
6. „On je lud“, 1935. (drama)
7. „Fuzija“, 1939. (drama)
8. „Tragom života“
9. „Đerdan“
10. „Priča o radostima“
11. „Rafina avlija“, 1927. (pripovijetka)
12. „Kadiš“
13. „Gavrijel Gaon“
14. „Simha“
15. „Davokova priča o životnoj istini“



**Zahvaljujem se Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti BiH i  
Jevrejskoj zajednici u BiH koji su mi pomogli u izradi završnog  
diplomskog rada.**

Prilog br. 1



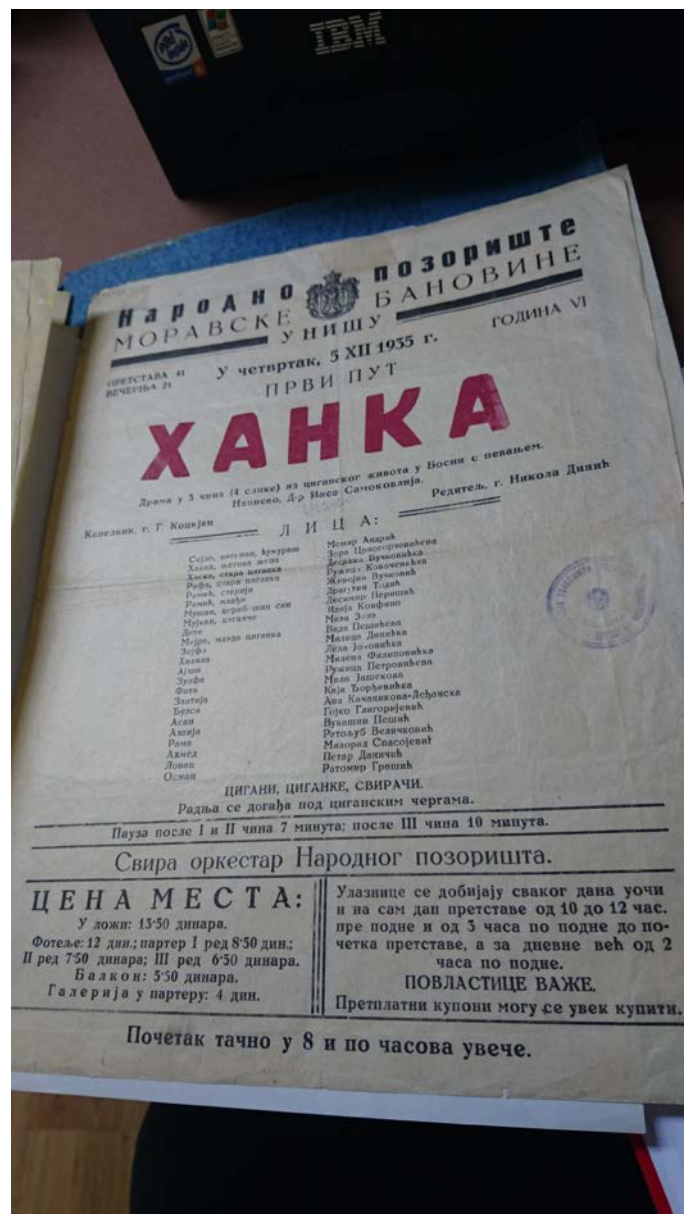
Arhiv Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Sarajevo (I – 1392)

Isak Samokovlija kao dječak sa roditeljima i trojicom braće



Arhiv Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu (I – 1322)

Plakat Narodnog pozorišta za zapadne oblasti u Sarajevu, od 27. 11. 1932. godine povodom predstave „Plava Jevrejka“



Arhiv Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu (I – 1323)

Plakat Narodnog pozorišta „MORAVSKE BANOVINE“ Niš povodom predstave „Hanka“ Isaka Samokovlije



Arhiv Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu (I – 1427)  
Razgovor sa autorom „Hanke“, Oslobođenje, Sarajevo, 7. 12. 1952. godine

Prilog br. 5



Arhiv Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu (I – 3334 /1)

Fotografija sa turneje Udruženja književnika BiH - Bosanski Petrovac i Drvar

Isak Samokovlija, Marko Marković, Ahmet Hromadžić, Hamid Dizdar

